

РТ-75/94

**ИНОСТРАННЫЕ
ЯЗЫКИ
В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ**

11-13/97
ОРДЕНА ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ПЕТРА СТУЧКИ

УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ

ТОМ 94

ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ
В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЗВАЙГЗНЕ»
РИГА 1968

Ученые записки, подготовленные кафедрой иностранных языков Латвийского государственного университета, содержат статьи, посвященные вопросам исследования и преподавания иностранных языков.

Авторский коллектив просит направлять отзывы и критические замечания по адресу: Рига, ул. Горького, 48.

Ответственный редактор канд. филол. наук
В. Я. Бисениек.

7-1-4

0020255

1624-1-68

PAR VĀRDU KĀRTU SUBSTANTIVISKAJĀS VĀRDKOPĀS ANĢĻU UN LATVIEŠU VALODĀ

Angļu un latviešu valodai mūsdienu attīstības gaitā ir dažāda morfoloģiskā struktūra: angļu valoda ir analītiska valoda, bet latviešu valoda ir sintētisko valodu grupas pārstāve. Tā kā abas valodas ir strukturāli atšķirīgas, tās dažādi izmanto valodas strukturālo nozīmju izteikšanas līdzekļus. Par valodas strukturālajām nozīmēm un to signalizēšanas līdzekļiem runā Ch. Fries.¹ Viņš saka, ka ikviena valodas formā ietverta izteikuma vispārējā valodnieciskā nozīme sastāv no atsevišķu vārdu leksiskajām nozīmēm, ko dod vārdnīcas, un valodas strukturālajām nozīmēm. Tā, piemēram, teikums *tēvs iedeva dēlam naudu* blakus atsevišķu vārdu leksiskajām nozīmēm ietver informāciju, ka darbības darītājs ir tēvs, nevis dēls, ka teikumā izteiktā darbība jau ir notikusi, ka tā izteikta konstatējuma (nevis jautājuma vai pavēles) veidā utt. Šādas nozīmes kopā veido valodas strukturālās nozīmes, kas tiek signalizētas ar noteiktiem, formāliem līdzekļiem.

Angļu un latviešu valodā formālie līdzekļi, kas signalizē valodas strukturālās nozīmes, ir fizikāli reprezentētas formas² — fleksijas, afiksi, atsevišķas vārdformas³, to savstarpējās sintaktiskās attiecības un to savstarpējais novietojums — vārdu kārtā.

Vārdu kārtai kā formālam līdzeklim valodas strukturālo nozīmju signalizēšanā kā angļu, tā latviešu valodā ir vienādas funkcijas:

1) gramatiskā funkcija, kas realizējas valodas strukturālo nozīmju signalizēšanā;

¹ Ch. Fries, *The Structure of English*, London, 1963, 55.—60. lpp.

² «Fizikāli reprezentētas formas» — rakstītas zīmes, kas uztveramas ar redzi, vai skaņas, kas uztveramas ar dzirdi.

³ Vārds «vārdforma» šai rakstā lietots krievu vārda «словоформа» nozīmē.

2) stilistiski aktualizējošā funkcija. Vārdu kārtu izmanto par stilistisku līdzekli teikuma satura niansēšanai; vārdkopai funkcionējot teikumā, notiek vārdkopas komponentu normatīvā savstarpējā novietojuma maiņa aktualizācijas¹ nolūkos, kad autors vēlas īpaši akcentēt kādu vārdu vai konstrukciju, piešķirt tai lielāku nozīmi.

Galvenā tomēr ir vārdu kārtas gramatiskā funkcija, jo stilistiski aktualizējošā funkcija var izpausties tikai tur, kur tā nav pretrunā ar gramatisko funkciju.

Angļu valodā vārdu kārtas gramatiskajai funkcijai teikumā ir daudz lielāki uzdevumi nekā latviešu valodā, jo angļu valodā bieži vien vārdu kārtā ir **vienīgais** formālais valodas strukturālo nozīmju signalizācijas līdzeklis. Latviešu valodā šo uzdevumu veic fleksijas. Tādēļ fleksīvajās valodās salīdzinājumā ar analītiskajām vārdu kārtā teikumā ir brīvāka. Tā, piemēram, angļu valodā teikuma priekšmeta vieta teikumā ar izteicēja verbu darāmajā kārtā ir normatīvi noteikta izteicēja priekšā. Latviešu valodā teikuma priekšmeta sintaktisko nozīmi izsaka ar fleksiju, un tādēļ iespējams arī citāds teikuma galveno locekļu savstarpējais novietojums. Piemēram, salīdzina teikumus angļu un latviešu valodā:

1) <i>The boy writes a letter.</i>	<i>Zēns raksta vēstuli.</i>
<i>Vēstuli raksta zēns.</i>
2) <i>Peter gives his friend an apple.</i>	<i>Pēteris dod savam draugam ābolu.</i>
<i>Savam draugam ābolu dod Pēteris.</i>
<i>Savam draugam Pēteris dod ābolu.</i>

No piemēriem redzams, ka angļu valodā, nemainot visa teikuma saturu, nav iespējams citāds teikuma priekšmeta novietojums, turpretim latviešu valodā šādas iespējas ir.

Vārdu kārtā angļu valodā ir daudz noteiktāka nekā latviešu valodā. Tomēr tas attiecas tikai uz vārdu kārtu teikumā, t. i., teikuma elementu² (vārdkopu, vārdvirkņu, atsevišķu vārdu utt.) savstarpējo novietojumu. Turpretim vārdkopās vārdu kārtas likumības ir vienlīdz stingri noteiktas kā angļu, tā latviešu valodā. Vispilgtāk tas redzams substantīviskās vārdkopās, kur kā angļu, tā latviešu valodā komponentu savstarpējais novietojums ir vienlīdz stingri noteikts. Piemēram, salīdzinot vārd-

¹ Н. Н. Прокопович. О процессах структурного преобразования словосочетаний в современном русском языке. Сб.: «Развитие синтаксиса современного русского языка». «Наука», 1966, 127.—146. lpp.

² Par teikuma elementiem šai rakstā dēvētas visas tās valodas vienības, kas var funkcionēt kā teikuma veidotājas.

kopas *father's house, beautiful weather, summer holidays* un *tēva māja, skaists laiks, vasaras brīvdienas*, redzams, ka ne angļu, ne latviešu valodā nevar izmainīt komponentu savstarpējo novietojumu.

Divu strukturāli dažādu valodu vārdu kārtas salīdzināšana ir viena no sastatāmās valodniecības problēmām. Par vārdu kārtu salīdzinošā aspektā angļu un latviešu valodā īpašu pētījumu nav. Ir atsevišķi pētījumi¹ par vārdu kārtu teikumā kā angļu, tā latviešu valodā. Plašāku pētījumu latviešu valodā par apzīmētāja un papildinātāja vārdu kārtu vienkāršā teikumā devusi T. Porīte².

Vārdu kārtas pētīšanai, salīdzinot valodas, ir gan teorētiska nozīme valodu tipoloģijas problēmu risināšanā, gan praktiska nozīme tulkošanā (palīdz tulkotājiem izvēlēties stilistiski atbilstošāko un tai pašā laikā valodnieciski pareizāko vārdu kārtu, tulkojot no vienas valodas otrā); svešvalodu mācīšanās skolā un augstskolā, kur sevišķi svarīgi norādīt uz dzimtās valodas un svešvalodas attiecīgo vārdu savienojumu (vārdkopu, kā arī teikuma vārdu kārtas) analogijām un kontrastiem; mašīnu tulkošanā algoritma izveidošanai, kur nepieciešams mūsdienu valodu sistemātisks sinhronisks apraksts un tulkojamo valodu struktūras formāls kontrastējums.

Sai rakstā aplūkota un salīdzināta vārdu kārtas substantīviskās vārdkopās ar vienu prepozitīvu vārdformu atkarīgajā komponentā angļu un latviešu valodā, pie tam apskatītas tikai semantiski brīvas vārdkopas, kas neveido frazeoloģisku vienību. Pētījumiem izmantoti mūsdienu angļu un latviešu daiļliteratūras darbi. Dzejas valoda nav aplūkota.

¹ А. В. Лазаркевич. Порядок слов в современном английском языке. Канд. дисс., Л., 1951.

И. О. Мусаев. Порядок слов в предложениях английского и азербайджанского языков. Канд. дисс., Баку, 1961.

Par vārdu kārtas jautājumiem, kas saistīti ar šā raksta tematu, rakstījuši vairāki autori:

K. Gailums. Savrūpējais apzīmētājs mūsdienu latviešu literārā valodā. Канд. дис., Rīgā, 1956.

М. Лепика. Par atributīvo ģenitīvu mūsdienu latviešu valodā. ZA Raksti, III, Rīgā, 1954, 47.—76. lpp.

И. Галл. Причастие I в функции определения в современном английском языке. Канд. дисс., Л., 1955.

К. Петровская. Обособленные второстепенные члены предложения в современном английском языке. Канд. дисс., Л., 1953.

С. Хамзина. Инфинитив и герундий в функции определения в современном английском языке. Канд. дисс., Москва, 1964.

² T. Porīte. Apzīmētāja un papildinātāja vārdu kārtas mūsdienu latviešu literārās valodas vienkāršā teikumā. Канд. дис., Rīgā, 1955.

Pētījot vārdu kārtu substantīviskā vārdkopā, jāpieskaras vārdkopas un teikuma savstarpējām attieksmēm. Vārdkopa un teikums ir divu dažādu sintakses līmeņu strukturālas vienības, starp kurām ir kvalitatīvas atšķirības:

1) teikums ir komunikatīva valodas vienība, vārdkopa nav komunikatīva valodas vienība;

2) predikatīvāte ir viena no raksturīgākajām teikuma pazīmēm. Vārdkopās parasti nav predikatīvu attieksmju;

3) teikumam ir noteikta modalitāte un intonācija. Vārdkopai nav ne noteiktas modalitātes, ne intonācijas.

Kaut gan starp vārdkopu un teikumu pastāv kvalitatīvas atšķirības, tie ir cieši saistīti un atrodas savstarpējā mijiedarbībā. Vārdkopas rodas teikumā un ir vienas no galvenajām teikuma veidotājām — starp šī konstatējuma abām daļām it kā pastāv pretruna, jo vārdkopas nerodas pašas no sevis, tās pašā rašanās sākumā ir saistītas ar teikumu un komunikācijas procesu. Vārdkopa pati par sevi eksistē kā valodas nekomunikatīva vienība tikai tad, kad tās atbilstošais modelis ir radies teikumā. Tā, piemēram, angļu valodā *a nice story, father's house, a house at the lake* utt. un latviešu valodā *skaists stāsts, tēva māja, māja pie ezera* utt. ir pilntiesīgas vārdkopas tikai tādēļ, ka to atbilstošie modeļi angļu un latviešu valodā ir radušies teikumos komunikācijas procesā. Tādējādi vārdkopa kā vesela semantiski strukturāla vienība ir visciešākajām saitēm saistīta ar teikumu.

Vārdkopai ir arī savas iekšējas likumības. Viena no tām nosaka vārdkopas komponentu pozicionālo novietojumu — vārdu kārtu vārdkopā. Vārdu kārtas problēma vārdkopā ietver: 1) likumības, kas nosaka vārdkopas komponentu savstarpējo novietojumu, t. i., nosaka vārdu kārtu gan vārdkopās ar prepozitīvu atkarīgo komponentu, gan vārdkopās ar postpozitīvu atkarīgo komponentu; 2) likumības, kas nosaka semantiski un strukturāli brīvu vārdformu¹ vārdu kārtu vārdkopas atkarīgajā komponentā.

Vārdu kārtā teikumā ir atsevišķu vārdu vai veselu semantiski strukturālu vienību savstarpējais pozicionālais novietojums.

¹ Semantiski un strukturāli brīvas vārdformas ir tādas vārdformas, kas cita no citas ir semantiski un strukturāli neatkarīgas, piemēram, vārdkopā *jauna, skaista celtne* abas vārdformas *jauna* un *skaista*, kas veido vārdkopas atkarīgo komponentu, ir savstarpēji semantiski un strukturāli neatkarīgas, jo var teikt gan *jauna celtne*, gan *skaista celtne*.

И. П. Витоните - Генене. Препозитивные атрибутивные сочетания слов типа *pay-as-you-go (system)*. Автореф. дисс., Л., 1964, 5. лрр.

В. Н. Ярцева. Пути развития словосочетания. Уч. зап. ЛГУ, 1959, вып. 15, № 156, 30. лрр.

Vārdkopa iekļaujas teikumā kā strukturāli veselā vienībā, un tādēļ vārdkopas vārdu kārtas likumības var nonākt mijiedarbībā ar tām vārdu kārtas likumībām, kas raksturīgas teikumam¹. Atkarībā no teikumā izteiktās domas un teikuma elementu savstarpējām attiecībām vārdkopas komponenti var novirzīties no normatīvās vārdu kārtas. Rezultātā var rasties vārdkopas komponentu savstarpējā novietojuma maiņa vai arī to distants novietojums. Tomēr šādas vārdkopas komponentu potenciālās distribūcijas iespējas ir cieši saistītas ar attiecīgās vārdkopas struktūru un vārdu kārtu vārdkopā.

Vārdkopas vārdu kārtas likumības spilgti izpaužas substantīviskajās vārdkopās. Substantīviskā vārdkopā neatkarīgais komponents ir substantīvs vai substantīva nozīmē lietots vārds. Starp vārdkopas atkarīgo un neatkarīgo komponentu ir determinācijas attiecība², kur vārdkopas atkarīgais komponents nosaka, raksturo vārdkopas neatkarīgo komponentu. Apzīmējot substantīviskās vārdkopas neatkarīgo komponentu ar X , bet atkarīgo ar y , determinācijas attiecīmi var grafiski attēlot ar $y \rightarrow X^3$. No tā izriet, ka substantīvisku vārdkopu ar prepozitīvu atkarīgo komponentu var apzīmēt ar yX , bet substantīvisku vārdkopu ar postpozitīvu atkarīgo komponentu ar Xy . Vārdkopa ar divām pilnnozīmes vārdformām — vienu neatkarīgajā komponentā X un otru atkarīgajā komponentā y — ir minimāla šāda veida valodas strukturāla vienība.

Tā kā substantīviskajās vārdkopās neatkarīgais komponents ir lietvārds vai kāds cits lietvārda nozīmē lietots vārds, pētījumu gaitā konkrētajos modeļos⁴ X var nosacīti aizstāt ar N . Simbols N kā substantīviskās vārdkopas neatkarīgais komponents, tuvāk nenorādot tā struktūru, tiks lietots visā pētījumu gaitā, izņemot gadījumus, kad vārdkopas struktūru un vārdu kārtu vienādi vai otrādi nosaka vai ietekmē neatkarīgā komponenta N struktūra.

Apzīmējot pilnnozīmes vārdformu ar a , vārdkopas atkarīgo komponentu, kas sastāv no vienas šādas vārdformas, var uzrak-

¹ Н. Н. Прокопович, norādītais rakstu krājums, 127.—146. lpp.

² Л. Ельмолев. Прологомены к теории языка. Новое в лингвистике. Вып. I. Москва, 1960, 284. lpp.

³ Šādi determinācijas attiecīmi apzīmēta Herbert L. Kufner. The Grammatical Structures of English and German. A Contrastive Sketch. Chicago, 1962, 22. lpp.

⁴ Ja substantīviskās vārdkopas vispārējo modeli apzīmē ar yX , konkrētā modeļa piemērs ir $y^A N$ (piemēram, *absolute bliss*, *pilnīga laime* utt.), kur vārdkopas atkarīgais komponents izteikts ar adjektīvu A , bet neatkarīgais komponents ar substantīvu N .

stīt ar y_{a_1} , vārdkopas atkarīgo komponentu ar divām pilnnozīmes vārdformām — ar y_{a_2} utt., bet vārdkopas atkarīgo komponentu ar n pilnnozīmes vārdformām var uzrakstīt ar y_{a_n} .

Substantīviskās vārdkopas ar vienu prepozitīvu vārdformu vārdkopas atkarīgajā komponentā bieži sastopamas kā angļu, tā latviešu valodā. Par šādas vārdkopas atkarīgo komponentu y abās valodās var būt adjektīvs, substantīvs ar attiecīgā locījuma fleksiju, determinatīvs, divdabis un adverbs. Angļu valodā šai funkcijā sastopams arī ģerundijs.

1. **A d j e k t ī v s** (gan pirmatnējs, gan atvasināts) ir viena no visbiežāk sastopamajām vārdu šķirām substantīviskās vārdkopas atkarīgā komponenta funkcijā kā angļu, tā latviešu valodā.

Piemēram, angļu valodā: *a little placard, a big key, vain imaginings, pure flatulence, bright air, a Turkish dressing-gown, barometric readings, instinctive precautions, a dreadful poem, patriarchal life, a wealthy man*; latviešu valodā: *lepns stūrgalvis, glīts apģērbs, tuva draudzība, rūgts smaids, labs iespaids, divaina sprēgāšana, mezglains valgs, sudrabetas krāsas, spēcīga straume, vienaldzīgs drūmums, tuksnesīgs skats*.

Latviešu valodā par substantīviskās vārdkopas atkarīgo komponentu var būt adjektīvs gan ar noteikto, gan nenoteikto galotni. Angļu valodā substantīviskajā vārdkopā adjektīva noteiktās galotnes sintaktisko nozīmi neizsaka ar fleksiju, kā tas ir latviešu valodā, bet ar lietvārda raksturotāja — noteiktā, nenoteiktā vai nulles artikula palīdzību, kas nostājas adjektīva priekšā.¹ Ja substantīviskajā vārdkopā adjektīva priekšā ir nenoteiktais vai nulles artikuls un vārdkopas neatkarīgais komponents — substantīvs — ir vienskaitļa vai daudzskaitļa formā, tādas substantīviskās vārdkopas atkarīgais komponents — adjektīvs — atbilst attiecīgajam adjektīvam ar nenoteikto galotni latviešu valodā. Turpretim, ja substantīviskajā vārdkopā atkarīgā komponenta priekšā, kas izteikts ar adjektīvu, ir noteiktais artikuls (substantīviskās vārdkopas neatkarīgais komponents var būt gan vienskaitļa, gan daudzskaitļa formā), tāds vārdkopas atkarīgais komponents — adjektīvs — atbilst attiecīgajam adjektīvam ar noteikto galotni latviešu valodā.

¹ С. Е. Цисере. Категория определенности и неопределенности имени существительного в английском языке и методика ее преподавания в сравнительном аспекте с латышским языком. Автореф. дисс., Тарту, 1961.

Piemēram,

angļu valodā

a large placard

an easy matter

an uneasy sense

wonderful performances

blond women

the big room

the new world

the bright air

the gloomy rooms

the social questions

latviešu valodā

liels plakāts

viegla lieta

neveikla sajūta

brīnišķīgas izrādes

gaišmatainas sievietes

lielā istaba

jaunā pasaule

spulgaiss gaiss

drūmās istabas

sociālie jautājumi

Apzīmējot adjektīvu ar A , visus iepriekš minētos piemērus var uzrakstīt konkrētu modeļu veidā angļu un latviešu valodā, pie tam (1) $AN=1$, kas nozīmē, ka vārdkopa ir atzīmēta. Atsevišķas pilnnozīmes vārdformas apzīmējot ar $a_1, a_2, a_3 \dots a_n$, substantīviskās vārdkopas ar vienu prepozitīvu adjektīvu vārdformu atkarīgajā komponentā var izteikt vispārēju modeļu veidā:

angļu valodā $I yX = y_{a_1}^A X$,

latviešu valodā $I' y'X' = y_{a_1}^A X$,

kur abu vienlīdzību I un I' labajās pusēs y augšējais indekss A norāda atkarīgā komponenta struktūru, bet apakšējais indekss a_1 norāda, ka vārdkopas atkarīgajā komponentā ir viena pilnnozīmes vārdforma.

2. Par substantīviskās vārdformas atkarīgo komponentu kā angļu, tā latviešu valodā var būt cits s u b s t a n t ī v s. Šādas vārdkopas atkarīgais komponents y angļu valodā var būt substantīvs ar nulles fleksiju vai ar piederības locījuma fleksiju; latviešu valodā — substantīvs ģenitīvā vai lokatīvā.

Šeit redzams, ka substantīviskās vārdkopas, kam atkarīgais komponents izteikts ar substantīvu, angļu un latviešu valodā ir strukturāli dažādas. Jānoskaidro šo vārdkopu atbilstība abās valodās. Vispirms aplūko substantīviskās vārdkopas angļu valodā, kam atkarīgais komponents ir substantīvs ar nulles fleksiju un piederības locījuma fleksiju.

1) Substantīviskās vārdkopas atkarīgais komponents ir substantīvs ar nulles fleksiju. Piemēram, *a ham sandwich, wartime acquisition, a pamphlet question, nerve trouble, a glass bowl, a work hour, a family idea, a theatre scheme*. Ar simbolu N° apzīmējot substantīvu ar nulles fleksiju, var rakstīt:

(1a) $N^\circ N = 1$.

Tā kā abi komponenti šādā vārdkopā ir strukturāli pilnīgi vienādi, vienīgais kritērijs, kas nosaka to sintaktisko dabu, ir vārdu kārtā. Tādēļ substantīvs N^o vārdkopas atkarīgā komponenta funkcijā var nostāties tikai neatkarīgā komponenta priekšā, un NN^o=0 (neatzīmēta vārdkopa). Substantīvam, kā norāda B. Iljišs¹, piemīt sevišķa sintaktiska funkcija — nostājoties tieši cita substantīva priekšā, tas var nonākt ar pēdējo determinācijas attieksmēs un funkcionēt kā substantīviskās vārdkopas atkarīgais komponents. Šādos gadījumos substantīvs it kā adjektivizējas. Valodnieciskajā literatūrā domas šai jautājumā dalās. Daļa valodnieku — H. Sweet² un citi — pirmo komponentu *stone wall* tipa vārdkopā uzskata par substantīvu, citi, piemēram, O. Jespersens³, — par adjektīvu. Eksistē vēl trešais uzskats, ka šāds komponents nav ne lietvārds, ne adjektīvs, bet ir atributīvs lietvārds⁴. Šeit tiek jautātas morfoloģijas un sintakses parādības. Adjektivizējies substantīvs kā morfoloģiska kategorija neeksistē. Adjektivizējies lietvārds, kā norāda M. Gansina⁵, ir lietvārds, kas pārvērties par īpašības vārdu tikai dotajā gadījumā, un vārdnīcā tas nav atzīmēts kā adjektīvs. Tiesa, konversijas ceļā daudzi substantīvi ieguvuši pilntiesīgu adjektīva nosaukumu. No tiem var veidot salīdzināmās pakāpes, un tie kā adjektīvi atzīmēti arī vārdnīcās. Tātad, šeit ir divu dažādu valodas līmeņu parādības: konversija — morfoloģijas parādība un substantīva adjektivizēšanās vārdkopā — sintakses parādība. Pievienojos uzskatam, ka *stone wall* tipa vārdkopās pirmais komponents ir substantīvs tā īpašas sintaktiskās funkcijas izpausmē. Tam par labu runā arī šādas analīzes rezultāti. Funkcionējot kā substantīvisko vārdkopu atkarīgie komponenti, no substantīviem konversētie adjektīvi sintaktiskās nozīmes ziņā ir līdzīgi adjektīviem, turpretim starp substantīvu kā vārdkopas atkarīgo komponentu un substantīvu — vārdkopas neatkarīgo komponentu — veidojas citādas attieksmes. Salīdzina transfor-

1, 2, 3 Citēti no Б. И. Грудинко. К вопросу о связи компонентов в структуре словосочетания (на материале образований типа *woman-doctor* в современном английском языке). Иссл. по англ. филологии, III, Л., 1965, 44.—61. lpp.

4 Э. П. Шубин. Атрибутивные имена в языке Шекспира и их генезис. Уч. записки Пятигорского гос. пед. института, 1957, 14. lpp.

5 M. Ganshina and N. Vasilevskaya. English Grammar. Moscow, 1958, 38., 39. lpp.

mācījas *the square courtyard* T^1 *the courtyard is square*; a fancy picture T *the picture is fancy*, kur *square* un *fancy* ir no substantīviem konversēti adjektīvi, un *uncomfortable silence* T *silence is uncomfortable*; *the young man* T *the man is young*, kur *comfortable* un *young* ir īsti adjektīvi, ar transformācijām *a ham sandwich* T *a sandwich with ham*; *the theatre scheme* T *the scheme about theatre*; *a work hour* T *an hour of work*; *wartime acquisition* T *acquisition in wartime*; *kidney disease* T *disease in kidney*². Šeit redzams, ka no substantīviem konversētie adjektīvi vārdkopas atkarīgā komponenta funkcijā ir sintaktiski sinonīmi adjektīviem, jo abos gadījumos iegūst vienādas transformācijas. Turpretim pārējie substantīvi vārdkopas atkarīgā komponenta funkcijā neveido ar vārdkopas neatkarīgo komponentu tādas attieksmes kā adjektīvi, jo iegūtās transformācijas abos gadījumos ir dažādas. Tādēļ arī nevar nosaukt par adjektīviem tos substantīvus, kas funkcionē kā vārdkopas atkarīgie komponenti³.

2) Substantīviskas vārdkopas atkarīgais komponents angļu valodā var būt substantīvs ar piederības locījuma fleksiju kā vienskaitli, tā daudzskaitli. Piemēram, *the desert's edge*, *the enemy's camp*, *a night's sleep*, *the committee's views*, *the boys' father*, *the women's magazine*, *the students' meetings*. Ja substantīvu piederības locījumā apzīmē ar N' , tad

$$(1b) N'N = 1.$$

Apvienojot formulas (1a) un (1b), substantīviskās vārdkopas ar vienu prepozitīvu substantīvu vārdformu atkarīgajā komponentā angļu valodā var izteikt vispārējā modeli:

$$\text{ja } y = N^o \text{ vai } N', \text{ tad} \\ \text{II } yX = y_{a_1}^{N^o N'} X,$$

¹ T apzīmē transformācijas zīmi.

² Adjektīvam, kas lietots kā substantīva raksturotājs, piemīt predikatīva īpašība — transformējot šādu vārdkopu, adjektīvs parasti transformējas predikatīvā. Turpretim, transformējot $N^o N$ tipa vārdkopu, dabū substantīvisku vārdkopu ar postpozitīvu atkarīgo komponentu — prep. + substantīvs.

³ Atsevišķi jāapskata tāda tipa vārdkopas kā *baby elephant* un *head warder*, kur substantīvi vārdkopas atkarīgā komponenta funkcijā lietoti citās saknes, bet ar pēdējiem semantiski saistītu adjektīvu vietā:

sal. *baby elephant* — *a little elephant*,
the head warder — *the main (chief) warder*.

Šeit nav apskatītas arī *woman-doctor* tipa vārdkopas, starp kuru komponentiem ir šavstarpēja pakārtojuma attieksme un kas pārstāv speciālu sintaktiski nedalāmu vārdkopu tipu. Par šo jautājumu raksta B. Grudinko, norād. rakstu krāj., 44.—61. lpp.

kur y augšējais indekss norāda, ka vārdkopas atkarīgais komponents var būt izteikts ar N^0 (substantīvu ar nulles fleksiju) vai N' (substantīvu piederības locījumā); y apakšējais indekss a_1 norāda, ka atkarīgajā komponentā ir viena pilnnozīmes vārdbaforma.

Tālāk apskata substantīviskās vārdkopas latviešu valodā, kam atkarīgais komponents izteikts ar substantīvu ģenitīvā.

Latviešu valodā substantīva ģenitīvs (gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī) plaši sastopams kā substantīviskās vārdkopas prepozitīvs atkarīgais komponents. Piemēram, *saules lēkts, Elzas aizbraukšana, pavasara vētra, augusta sākums, ģimenes siltums, karošu šķindoņa, tiklu sols, kalpu māja, dārzu košums*.

Ja substantīvu ģenitīvā apzīmē ar N^g , tad

$$(1a') \quad N^g N = 1.$$

No šejienes var rakstīt:

$$II' \quad y'X' = y_{a_1}^{N^g} X.$$

Salīdzina iegūtās formulas II un II' angļu un latviešu valodā.

Angļu valodā

$$II \quad yX = y_{a_1}^{N^0, N'} X;$$

Latviešu valodā

$$II' \quad y'X' = y_{a_1}^{N^g} X.$$

Abu vienādību labajās pusēs atšķiras y augšējie indeksi. Šiem modeļiem atbilstošajās substantīviskajās vārdkopās angļu valodā vārdkopas atkarīgais komponents ir substantīvs ar nulles fleksiju N^0 vai substantīvs ar piederības locījuma fleksiju N' , bet latviešu valodā vārdkopas atkarīgais komponents izteikts ar substantīvu ģenitīvā N^g .

Lai noteiktu, kādā mērā šādas vārdkopas ir semantiski un strukturāli atbilstošas, jānoskaidro, kā vienādu sintaktiski semantisko attieksmju izteikšanai kalpo N^0 un N' , no vienas puses, un N^g , no otras puses. Ja visas sintaktiski semantiskās attieksmes, ko izsaka $N^0 N$ un $N' N$ tipa vārdkopas angļu valodā, var izteikt ar $N^g N$ tipa vārdkopām latviešu valodā, tad var secināt, ka $N^0 N$ un $N' N$ tipa vārdkopas angļu valodā ir atbilstošas $N^g N$ tipa vārdkopām latviešu valodā.

Risināmais uzdevums ir šāds: dotas substantīviskas vārdkopas angļu un latviešu valodā yX un $y'X'$. Starp vārdkopu komponentiem y un X ir determinācijas attieksme. Grafiski $y \rightarrow X$ angļu valodā un $y' \rightarrow X'$ latviešu valodā. Angļu valodā y var būt N^0 vai N' , X ir substantīvs vai substantīva nozīmē lietots vārds

N. Latviešu valodā *y'* ir N^g , *X'* ir substantīvs vai substantīva nozīmē lietots vārds *N*.

Jāpierāda, ka ar N^0N un $N'N$ izteikto sintaktiski semantisko nozīmju diapazons angļu valodā ir tāds pats vai mazāks nekā N^gN tipa vārdkopām latviešu valodā. Lai to pierādītu, starp N^0N un $N'N$, no vienas puses, un N^gN , no otras puses, nepieciešams kāds starpmodelis, kas funkcionētu kā abu pušu metamodelis un atklātu to gramatisko ekvivalenci. Šim nolūkam izmanto transformācijas. Transformē $N'N$ un N^0N tipa vārdkopas angļu valodā un N^gN tipa vārdkopas latviešu valodā¹, pie tam transformācijām jābalstās uz vienādiem noteikumiem.

Obligātie noteikumi:

1) substantīviskās vārdkopas transformē vienkārša divkoku teikuma struktūrā; 2) teikuma priekšmetam vienmēr jābūt izteicēja priekšā; 3) transformācijā jābūt izejas modeļa abu komponentu saknes morfēmām; 4) no vairākām iespējamām transformācijām jāizvēlas tā, kas, ievērojot visus pārējos noteikumus, atbilstošāka izejas vārdkopas modelim.

Jāievēro dažas pieļaujamas un nepieļaujamas izmaiņas.

Pieļaujamās izmaiņas:

1) vārdkopā ietilpstošajām vārdformām transformācijā var mainīt vārdu kārtu; 2) vārdiem var mainīt fleksijas, paturot tās pašas saknes morfēmas; 3) var lietot attiecīgus prievārdus; 4) transformācijā atļauts lietot verbus, kas speciāli atzīmēti pie katras transformācijas grupas; var lietot arī tādus verbus, kuri semantiski atšķiras no dotajiem verbiem, bet kurus var lietot tādā pašā strukturālā distribūcijā kā transformācijas tabulās atzīmētos verbus. Pieļaujama verbu locījumu formu dažādība. Jauni pilnnozīmes verbi (izņemot *to have* un *to be*) transformācijās lietoti tad, kad transformācija nav iespējama bez *have* un *be* angļu valodā, un atbilstoši *būt* ar nozīmi *piederēt* un *būt* ar nozīmi *atrasties* latviešu valodā; 5) verbs var būt pasīva formā tai gadījumā, ja transformācijā aktīvs nav iespējams; 6) vienas un tās pašas saknes vārdu, kas izteikts ar vienu vārdu šķiru, var aizstāt ar tās pašas saknes citas vārdu šķiras vārdu.

Nepieļaujamās izmaiņas:

1) vienas saknes morfēmas nedrīkst aizstāt ar citas saknes morfēmām; 2) transformācijā nav pieļaujama jaunu elementu ieslēgšana, izņemot tos, kas norādīti pieļaujamo izmaiņu

¹ Latviešu valodā vārdkopas pēc ekscerpēšanas pārveidotas vienskaitļa nominatīva formā, piemēram, *virieša skatienam* → *virieša skatiens*. Angļu valodā fleksiju trūkuma dēļ šādas nepieciešamības nav. Abās valodās daudzskaitļa formā ekscerpētās vārdkopas visos iespējamajos gadījumos pārveidotas vienskaitlī.

sarakstā; 3) nav pieļaujama aktīva konstrukcija ar pasīva nozīmi (piemēram, latviešu valodā — *virvi velk*).

Tabulā sistematizēti transformācijā lietoto elementu apzīmējumi. Doti izejas vārdkopu modeļi N^0N un $N'N$ angļu valodā un $N\&N$ latviešu valodā, kas pārstāv vienu kopēju modeli yX .

Elementa simbolisks apzīmējums	Nosaukums
N_x	Substantīvs ar X saknes morfēmu
N_y	Substantīvs ar y saknes morfēmu
V_x	Verbs (izteicējs) ar X saknes morfēmu
A_x	Adjektīvs ar X saknes morfēmu
N^n	Substantīvs ar attiecīgā locījuma fleksiju, ko prasa attiecīgais verbs vai prievārds
N^L	Substantīvs lokatīvā
N^A	Substantīvs akuzatīvā
N^D	Substantīvs datīvā
V^P	Verbs pasīvā
V	Verbs aktīvā
pr	Prievārds
v.t.	Pārejošs darbības vārds
v.i.	Nepārejošs darbības vārds

Lai noteiktu kādas valodas vienības sintaktisko nozīmi, valodas materiāla analīzes gaitā vienmēr nākas sastapties ar dotās valodas vienības konkrēto leksisko materiālu. Gramatiskās nozīmes īpatnība¹ ir tieši tai faktā, ka tā konkrētā valodas materiālā vienmēr parādās kā leksiskās nozīmes pavadone. Seit arī izpaužas dziļā gramatikas un leksikas mijiedarbība. Tādēļ nevar pētīt vārdkopas sintaktisko nozīmi, neievērojot valodas konkrētā materiāla leksiski semantisko faktoru, kas var izmainīt vai dažādi ietekmēt valodas vienības sintaktisko nozīmi. «Transformācijas attieksmēm piemīt refleksivitāte, simetrija un tranzitivitāte.»² Tādējādi visas frāžu kopas (šai gadījumā tās ir $N^0N+N'N$ un $N\&N$) sadalās grupās un apakšgrupās, kas savstarpēji nekrustojas (sk. transformāciju tabulas).³

¹ Н. Н. Матвеева. Сопоставительный анализ атрибутивных словосочетаний с «s» и предлогом «of» в современном английском языке. Л., 1965, Автореф. дисс., 19. лрр.

² И. И. Ревзин. Трансформационный анализ и трансформационный синтез. Rakstu kr. «Трансформационный метод в структурной лингвистике». Москва, 1964, 66. лрр.

³ Šādu transformācijas metodi, tikai ar dažām atšķirībām, lietojusi N. Matvejeva sintaktiskās sinonīmijas noteikšanai angļu valodā. Sk. N. Matvejevas norād. autoref. 19.—22. лрр.

Lietojot transformācijas metodi, atklātas N^0N un N^1N tipa vārdkopu sevišķās sintaktiskās nozīmes angļu valodā, no vienas puses, un N^2N tipa vārdkopu sevišķās sintaktiskās nozīmes latviešu valodā, no otras puses. No tabulas redzams, ka attiecīgo grupu modeļi pārstāv vārdkopas angļu un latviešu valodā ar ekvivalentām semantiski strukturālām nozīmēm. Transformācijā iegūto metamodeļu I—VI analogija abās valodās ļauj secināt, ka N^0N un N^1N tipa vārdkopas angļu valodā atbilst N^2N tipa vārdkopām latviešu valodā.

Kā zināms, substantīva ģenitīva+cita substantīva savienojumu plaši izmanto latviešu valodā, lai izteiktu dažādas semantiskās attieksmes. Ekscerpētā materiāla statistiska analīze rāda, ka N^2N tipa vārdkopas latviešu valodā lieto daudz biežāk nekā N^0N un N^1N tipa vārdkopas angļu valodā. Tā, piemēram, mūdienu latviešu daiļliteratūras prozas 3000 lappusēs N^2N tipa vārdkopa atzīmēta 17434 reizes, turpretim angļu daiļliteratūras 3000 lappusēs N^0N un N^1N tipa vārdkopas atzīmētas 8561 reizi, t. i., gandrīz divas reizes mazāk. Tas ir tādēļ, ka angļu valodā ģenitīva attieksmi bieži izsaka ar «of» frāzes palīdzību vārdkopā ar postpozitīvu atkarīgo komponentu. No teiktā var secināt, ka semantisko nozīmju ziņā $N^0N+N^1N < N^2N$. No šejienes izriet, ka visas N^0N un N^1N tipa vārdkopas angļu valodā var pārkodēt N^2N tipa vārdkopās latviešu valodā, bet ne visas N^2N tipa vārdkopas latviešu valodā var pārkodēt N^0N un N^1N tipa vārdkopās angļu valodā.

Tomēr vārdu kārtas ziņā transformācijā atklātā ekvivalence atļauj salīdzināt šīs vārdkopas kā lielumus, kas satur kvalitatīvi vienādu informāciju abās valodās.

Latviešu valodā par substantīvīskās vārdkopas atkarīgo komponentu var būt substantīvs lokatīvā. Šādās vārdkopās neatkarīgais komponents ir deverbāls lietvārds, kas izsaka darbības darītāju vai darbības norisi. Piemēram, *mežā gājeji, talkā nāceji, mērķi sviešana, ciemā iešana*.

Ja substantīvu lokatīvā apzīmē ar N^L un deverbālu substantīvu ar N_v , tad

$$N^L N_v = 1$$

vai

$$\Pi'_a \quad y'X' = y_{a1}^{N^L} X^{N_v},$$

kur X augšējais indekss norāda, ka vārdkopas neatkarīgais komponents ir deverbāls lietvārds. Angļu valodā šādas struktūras vārdkopas nav sastopamas, un semantiski tās atbilst citas struktūras valodas vienībām angļu valodā.

Transformāciju tabūlas

Grupas		Transformāciju piemēri angļu valodā	Transformācijas metamodelis angļu valodā	Atļautie papild-elementi angļu valodā	Transformāciju piemēri latviešu valodā	Transformācijas metamodelis latviešu valodā	Atļautie papild-elementi latviešu valodā	Piezīmes
1	2							
I	1.	<p>Jolyon's allowing T Jolyon allows; the soldier's saying</p> <p>T the soldier says; the students' meeting</p> <p>T the students meet; father's control</p> <p>T father controls; lady's command</p> <p>T lady commands; the lantern gleam</p> <p>T the lantern gleams;</p>	$N_y V_x$		<p>Saules lēkts T saule lec; pakavu kļaudzieni</p> <p>T pakavi kļaudz; darbinieku sanāksme</p> <p>T darbinieki sanāk; izrādes sākums</p> <p>T izrāde sākas; vīrieša skatiens</p> <p>T vīrietis skatās; atmiņu uzbangojums</p> <p>T atmiņas uzbango;</p>	$N_y V_x$		

	2.	the wife's house-keeping T the wife keeps the house;	$N_y V_{x_2} N_{x_1}$		Annas klātbūtne T Anna ir klāt;	$N_y V_{x_2} N_{x_1}$	Vārdkopās, kam X satur divas saknes morfēmas, X_1 apzīmē pirmo morfēmu, X_2 — otro
II	1.	the pilot's wife T the pilot has a wife; the harbour's mouth T the harbour has a mouth; the fool's dress T the fool has a dress; the mountain peak T the mountain has a peak; Bambo's debt T Bambo has a debt; banana skins T banana has skins;	$N_y V N_x$	have	barona īpašums T baronam ir īpašums; egles zari T eglei ir zari; Zaļgas vezums T Zaļgam ir vezums; zvejnieku kooperatīvs T zvejniekiem ir kooperatīvs; Bandera motorlaiva T Banderam ir motorlaiva; tikla auklas T tiklam ir auklas;	$N_y V N_x$	būt — piederēt

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		<p>the lady's face T the lady has a (beautiful) face¹; the Russian's legs T the Russian has (strong) legs; Hary's voice T Hary has a (nice) voice;</p>			<p>tēva acis T tēvam ir (zilas) acis; meitenes rokas T meitenei ir (ma- zas) rokas; sievietes augums T sievietei ir (skaists) au- gums;</p>			
	2.	<p>Spinola's search- party T Spinola sets up (prepares) a search-party; peoples crowd T people make a crowd; dandalion seed T dandalion gene- rates a seed;</p>	N _y VN _x	<p>prepare v.t. make v.t. generate v.t.</p>	<p>formulu virkne T formulas veido virkni; dejotāju burzma T dejotāji veido burzmu; zvejnieku balle T zvejnieki riko balli;</p>	N _y VN _x	<p>veidot N^A rikot N^A</p>	

¹ Šādās vārdkopās N. Matvejeva runā par speciālām attieksmēm, kas nosaka kāda raksturotāja nepieciešamību pirms N_x. Sk. N. Matvejevas norād. känd. disert. autoreferātu.

	<p>Montanelli's sermon T Montanelli writes a sermon; family idea T family suggests an idea;</p>		<p>write v.t.</p> <p>suggest v.t.</p>	<p>Bēthovena simfonija T Bēthovens raksta simfoniju; kolektīva plāns T kolektīvs izstrādā plānu;</p>		<p>rakstīt N^A</p> <p>izstrādāt N^A</p>
3.	<p>the east side T the east is on that side;</p>	N _y Vpr(w)N _x	be	<p>austrumu puse T austrumi ir tai pusē;</p>	N _y V(w)N ^L _x	<p>būt — atrsties</p>
III	<p>the family responsibility T the family is responsible; Kath's guilt T Kath is guilty; Arthur's agility T Arthur is agile; Montanelli's weakness T Montanelli is weak;</p>	N _y VA _x	be	<p>Lipsta nedrošība T Lipsts ir nedrošs; viļņu pelēkums T viļņi ir pelēki; nelaimes lielums T nelaime ir liela; ūdens plašums T ūdens ir plašs;</p>	N _y VA _x	<p>būt</p> <p>Sai grupā X ir tādi, kas parasti atvasināti no adjektīviem, vai arī no kuriem viegli var darināt adjektīvus.</p>

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		the woman's patience T the woman is patient;			apģērba siltums T apģērbs ir silts;			
IV	1.	the garden path T the path is in the garden; the village street T the street is in the village; the summer even- ing T the evening is in summer; the mountain cat- tle T the cattle is in the mountain;	N_xVprN_y	be in, on	aknu slimība T slimība ir aknās; purva pļavas T pļavas ir purvā; Rīgas redakcijas T redakcijas ir Rīgā; pavasara vētras T vētras ir pava- sārī;	$N_xVN^L_y$	būt — atrasies	
	2.	the law student T the student stu- dies law;	N_xVN_y	study v.t.	fizikas students T students studē fi- ziku;	$N_xVN^A_y$	studēt v.t.	

	<p>the hospital patients T the patients attend the hospital;</p> <p>cluster roses T roses make a cluster;</p>		<p>attend v.t.</p> <p>make v.t.</p>	<p>slimnieka ciemiņi T ciemiņi apmeklē slimnieku;</p> <p>uzņēmuma direktors T direktors vada uzņēmumu;</p>		<p>apmeklēt v.t.</p> <p>vadīt v.t.</p>
3.	<p>the evening walk T the walk takes place in the evening;</p> <p>the wartime acquisition T the acquisition takes place in wartime;</p> <p>an hour's discussion T the discussion lasts for an hour;</p> <p>a moment's silence T the silence lasts for a moment;</p>	$N_x V_{pr} N_y$	<p>take place (in)</p> <p>last (for)</p>	<p>vasaras iedegums T iedegums rodas vasarā;</p> <p>svētdienas vēlēšanas T vēlēšanas notiek svētdienā;</p> <p>vakara satikšanās T satikšanās notiek vakarā;</p> <p>gada ceļojums T ceļojums ilgst gadu;</p>	$N_x V (pr) N^{n}_y$	<p>rasties N^L</p> <p>notikt N^L</p> <p>ilgt N^A</p>

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		a fortnight's holiday T the holiday lasts for a fortnight;			nedēļas brīvdienas T brīvdienas ilgst nedēļu;			
		the customs official T the official deals with the customs;		deal (with)	pirātu filma T filma stāsta par pirātiem;		stāstīt (par)	
		the pamphlet question T the question refers to the pamphlet;		refer (to)	murda zvejnieki T zvejnieki zvejo ar murdu;		zvejot (ar)	
		the press law T the law refers to press;			muitas ierēdņi T ierēdņi nodarbojas ar muitu;		nodarboties (ar)	
		the demobilization paper T the paper refers to demobilization;			Gotlandes sapņi T sapņi saistās ar Gotlandi;		saistīties (ar)	

V	<p>1. the evening paper T the paper is issued in the evening;</p> <p>the street song T the song is sung on the street;</p> <p>the sea whale T the whale is caught in the sea;</p>	$N_x V^P \text{pr} N_y$	<p>issue v.i.</p> <p>sing v.i.</p> <p>catch v.i.</p>	<p>vakara avīze T avīze tiek izdota vakarā;</p> <p>augusta stāsts T stāsts tiek stāstīts augustā;</p> <p>jūras zivis T zivis zvejo jūrā;</p>	$N_x V^P N^a_y$	<p>izdot N^L</p> <p>stāstīt N^L</p> <p>zvejot N^L</p>
2.	<p>the work hours T the hours are meant for work;</p> <p>the theatre scheme T the scheme is meant for the theatre;</p> <p>the punishment cell T the cell is meant for the punishment;</p>	$N_x V^P \text{pr} N_y$	<p>mean (for)</p>	<p>tiklu sols T sols ir domāts tikliem;</p> <p>lopu kūts T kūts ir celta lopiem;</p> <p>rudzu tīrums T tīrums ir apsēts ar rudziem;</p>	$N_x V^P N^a_y$	<p>domāt N^P (priekš)</p> <p>apsēt (ar)</p>

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		<p>the women's magazine T the magazine is meant for women;</p> <p>the cardboard box T the box is made of cardboard;</p> <p>the velvet thread T the thread is made of velvet;</p> <p>the ham sandwich T the sandwich is prepared with ham;</p>		<p>make (of)</p> <p>prepare (with)</p>	<p>plastmasas papagailis T papagailis ir veidots no plastmasas;</p> <p>redelju sētiņa T sētiņa ir taisīta no redelēm;</p> <p>vara plāksnīte T plāksnīte ir veidota no vara;</p> <p>siera sviestmaize T sviestmaize ir pagatavota ar sieru;</p>		<p>veidot (no)</p> <p>taisīt (no)</p> <p>pagatavot (ar)</p>	
VI	1.	<p>the chocolate manufacturing T the chocolate is manufactured;</p>	$N_y V^P_x$		<p>murda noenkurošana T murds tiek noenkurots;</p>	$N_y V^P_x$		<p>Sai grupā X parasti ir deverbāls lietvārds vai arī tāds lietvārds, no kura viegli var darināt verbu.</p>

	<p>the crossing sweeping T the crossing is swept;</p> <p>the king's defence T the king is defended;</p>		<p>zvejas sākums T zveja tiek sākta;</p> <p>zivju žāvēšana T zivis tiek žāvētas;</p>		
2.	<p>the chocolate manufacturer T the manufacturer manufactures chocolate;</p> <p>the crossing sweeper T the sweeper sweeps the crossing</p>	$N_x V_x N_y$	<p>āliņa cirtējs T cirtējs cērt āliņģi;</p> <p>zemes reformētājs T reformētājs reformē zemi</p>	$N_x V_x N_y$	

Visas iegūtās transformāciju grupas angļu un latviešu valodā var apkopot vienā tabulā.

Grupas	Metamodelis angļu valodā	Verbu leksiskās nozīmes	Metamodelis latviešu valodā	Verbu leksiskās nozīmes
I	1) $N_y V_x$ 2) $N_y V_{x_2} N_{x_1}$		1) $N_y V_x$ 2) $N_y V_{x_2} N_{x_1}$	
II	1) $N_y V N_x$ 2) $N_y V N_x$ 3) $N_y V_{pr}(w) N_x$	have prepare make write suggest be } smth. v. t.	1) $N_y V N_x$ 2) $N_y V N_x$ 3) $N_y V(w) N^L_x$	būt, piederēt - veidot rikot rakstīt } kaut izstrādāt } ko būt (atrasies)
III	$N_y V A_x$	be	$N_y V A_x$	būt
IV	1) $N_x V_{pr} N_y$ 2) $N_x V N_y$ 3) $N_x V_{pr} N_y$	be study attend } smth. make to take place (in) to last (for) to deal (with) to refer (to)	1) $N_x V N^L_y$ 2) $N_x V N^A_y$ 3) $N_x V(pr) N^{n_y}$	būt (atrasies) studēt apmeklēt } kaut vadīt } ko rasties N^L notikt N^L ilgt N^A stāstīt (par) nodarboties (ar) saistīties (ar)
V	1) $N_x V^p_{pr} N_y$ 2) $N_x V^p_{pr} N_y$	to issue (in) to sing (on) to catch to mean (for) to make (of) to prepare (with)	1) $N_x V^p N^{n_y}$ 2) $N_x V^p N^{n_y}$	izdot N^L stāstīt N^L zvejot N^L domāt (priekš) apsēt (ar) veidot (no)
VI	1) $N_y V^p_x$ 2) $N_x V_x N_y$		1) $N_y V^p_x$ 2) $N_x V_x N_y$	

3. Substantīviskās vārdkopas atkarīgais komponents kā angļu, tā latviešu valodā bieži ir *d e t e r m i n a t ī v s*. Šai rakstā par determinatīviem¹ angļu valodā uzskatīti vārdi *a, an, this, there, that, those, some, every, any, no, more, many, much, one, two, first, second, next, last, his, their*. Gramatikās šos vārdus parasti apskata kā artikuslus, norādāmos, piederības un nenoteiktos vietniekvārdus, pamata un kārtas skaitļa vārdus. Lai salīdzinājums būtu pārskatāmāks, arī latviešu valodā par determinatīviem šai rakstā nosacīti uzskatītas tās pašas vārdu šķiras kā angļu valodā.

Piemēram, angļu valodā	latviešu valodā
<i>a man</i>	<i>kāds cilvēks</i>
<i>this house</i>	<i>ši māja</i>
<i>his friend</i>	<i>viņa draugs</i>
<i>her eyelids</i>	<i>viņas plaksti</i>
<i>some schools</i>	<i>dažas skolas</i>
<i>one month</i>	<i>viens mēnesis</i>
<i>the first love</i>	<i>pirmā mīlestība</i>

Apzīmējot determinatīvu ar D, var rakstīt:

$$(3) DN = 1 \text{ vai}$$

angļu valodā III $yX = y_{a_1}^D X$ un
latviešu valodā III' $y'X' = y_{a_1}^D X$.

Pie šīs grupas vārdkopām angļu valodā pieskaitāmas arī tādas vārdkopas kā *the other's attention, someone's contempt*. Latviešu valodā šādas vārdkopas atbilst substantīviskajām vārdkopām, kam atkarīgais komponents izteikts ar determinatīvu (parasti nenoteikto vietniekvārdu) ģenitīvā, piemēram, *cita dēls, kāda saigums*.

Angļu valodā artikulsi parasti nostājas substantīviskās vārdkopas atkarīgā komponenta priekšā. Tomēr ir daži izņēmumi. Artikulsi nostājas aiz substantīviskās vārdkopas atkarīgā komponenta, ja tas izteikts ar determinatīviem *both, all, such*. Piemēram, *such a situation, both the stories, all the boys*.

4. Par substantīviskās vārdkopas atkarīgo komponentu kā angļu, tā latviešu valodā var būt *d i v d a b i s*. Angļu valodā tas

¹ Par determinatīviem šādā veidā norādīts "The Advanced Learner's Dictionary of Current English" by A. S. Hornbey, E. V. Gatenby, H. Wakefield, London, 1948, LX lpp.

var būt gan Participle I, gan Participle II; latviešu valodā šeit pieskaitāmi visi lokāmie tagadnes un pagātnes divdabji ar izskaņām -ošs, -oša, -is, -usi, -uši, -ams, -āms, -ama.

Piemēram, angļu valodā: *trembling fervour, a hustling crowd, a mounting excitement, varying features, a surprised voice, a stained glass, a rotten rope, an engaged couple*; latviešu valodā: *ziedošs koks, skrejoša meitene, nosarcis jauneklis, atpalikusi klase, cērtams koks, darāms darbs, nosargāts ciemats, sa-grauta māja*.

Apzīmējot divdabi ar P, var rakstīt:

$$(4) PN = 1, \text{ no kurienes}$$

$$\text{angļu valodā IV } yX = y_{a_1}^P X \text{ un}$$

$$\text{latviešu valodā IV' } y'X' = y_{a_1}^P X.$$

Angļu valodā par substantīviskās vārdkopas atkarīgo komponentu var būt ģerundijs. Piemēram, *a ploughing match, a swimming race, eating apples, cooking apples*.

Apzīmējot ģerundiju ar Ģ, var rakstīt

$$(4a) \text{ ĢN} = 1 \text{ vai}$$

$$\text{IVa } yX = y_{a_1}^{\text{Ģ}} X.$$

Latviešu valodā šādas vārdkopas semantiski atbilst substantīvajām vārdkopām, kur atkarīgais komponents izteikts ar deverbālu lietvārdu ģenitīvā vai ciešamās kārtas divdabi.

Piemēram, *a swimming race* → *peldēšanas sacīkstes*
cooking apples → *vārāmi āboli*

5. Par substantīviskās vārdkopas prepozitīvo atkarīgo komponentu kā angļu, tā latviešu valodā var būt **a d v e r b s**. Latviešu valodā adverbs kā atkarīgais komponents pie substantīva, kas nav darināts no verba, sastopams ļoti reti; biežāk sastopams adverbs kā atkarīgais komponents pie deverbāla neatkarīgā komponenta, kas izsaka darbības darītāju vai norisi. Dažreiz adverbs nostājas arī tāda neatkarīgā komponenta priekšā, kas izteikts ar substantivizētu adjektīvu.

Piemēram, angļu valodā: *the then government, the after events, the above statement, the up train, the heavily wounded*; latviešu valodā: *pusvīru durvis, atpakaļ nākšana, pretī nācējs, līdzās skriešana, toreiz bagātie, smagi ievainotie*.

Ja adverbu apzīmē ar Adv, tad

(5) Adv $N=1$, vai

angļu valodā $V yX = y_{a_1}^{Adv} X$ un

latviešu valodā $V' y'X' = y_{a_1}^{Adv} X$.

Substantīviskās vārdkopas ar adverbu prepozitīvajā atkarīgajā komponentā maz izplatītas kā angļu, tā latviešu valodā. Adverba lietošana šai funkcijā ir visai ierobežota abās valodās. Tā, piemēram, angļu valodā var teikt *the above statement*, bet nevar veidot vārdkopu *the below statement* — iespējams tikai *the statement below*.

Apkopo formulas I—V angļu valodā un I'—V' latviešu valodā. Iegūst:

angļu valodā

I $yX = y_{a_1}^A X$;

II $yX = y_{a_1}^{N^0, N'} X$;

III $yX = y_{a_1}^D X$;

IV $yX = y_{a_1}^P X$;

IVa $yX = y_{a_1}^G X$;

V $yX = y_{a_1}^{Adv} X$.

latviešu valodā

I' $y'X' = y_{a_1}^A X$;

II' $y'X' = y_{a_1}^{N^g} X$;

IIa' $y'X' = y_{a_1}^{N^L} X^{N^V}$;

III' $y'X' = y_{a_1}^D X$;

IV' $y'X' = y_{a_1}^P X$;

V' $y'X' = y_{a_1}^{Adv} X$.

Tā kā vienlīdzību kreisās puses ir vienādas, tās var izteikt ar yX angļu valodā un $y'X'$ latviešu valodā. Vienlīdzību labajās pusēs atšķiras tikai y augšējie indeksi, kas norāda uz vārdkopas atkarīgā komponenta struktūru. Savelkot labās puses, var uzrakstīt vispārējo modeli substantīviskajām vārdkopām ar vienu prepozitīvu vārdformu atkarīgajā komponentā.

Angļu valodā

Latviešu valodā

I—V $yX = y_{a_1}^{A, N^0, N', D, P, G, (Adv)} X$; I'—V' $y'X' = y_{a_1}^{A, N^g, D, P, (Adv)} X$,

kur augšējo indeksu virkne norāda y iespējamo struktūru, pie tam katrā atsevišķā gadījumā iespējams tikai viens no dotajiem

strukturālajiem variantiem, jo apakšējais indekss a_1 norāda, ka vārdkopā ir viena pilnnozīmes vārdforma. Iekavas pie indeksa (Adv) nozīmē, ka vārdkopas ar šādu y struktūru sastopamas reti, un to veidošanās iespējas ierobežo leksiski semantiskie faktori.

Latviešu valodā atsevišķi jāatzīmē IIa' $y'X' = y_{a_1}^{N^L} X^{N_v}$ vārdkopas neatkarīgā komponenta nosacītās struktūras dēļ.

Tagad var salīdzināt apskatīto vārdkopu modeļus abās valodās. Lai salīdzinātu sintaktiskas vienības dažādās valodās, tām jāsaturs kvalitatīvi vienāda informācija. Salīdzināšana iespējama, jo vārdkopu modeļi iegūti pēc vienādiem kritērijiem abās valodās: 1) vārdkopas neatkarīgais komponents abās valodās apzīmēts ar N , kur tas var būt izteikts ar substantīvu vai kādu citu substantīva nozīmē lietotu vārdu šķiru; 2) vārdkopas neatkarīgais komponents atsevišķi apzīmēts ar N_v , kur tas apzīmē deverbālu substantīvu, kas ir noteicošais faktors vārdkopas struktūras veidošanā; 3) atkarīgā komponenta struktūra abās valodās izteikta vienādi; 4) sintaktiski semantiskās attieksmes starp vārdkopu komponentiem lietotajās transformācijās abās valodās ir vienādas.

Pētījumu rezultātus var sistematizēt tabulā:

Vārdkopas struktūra yX $y'X'$	A N	$N^n N$ $N^o N + N' N \quad N^g N$	$N^L N_v$	DN	PN	GN	Adv N
angļu valodā	+	+ ($N^o N + N' N$)	-	+	+	+	(+)
latviešu valodā	+	+ ($N^g N$)	+	+	+	-	(+)

No teiktā var secināt:

1) kā angļu, tā latviešu valodā eksistē substantīviskās vārdkopas ar vienu prepozitīvu vārdformu atkarīgajā komponentā, veidojot $y_{a_1} X$ modeli angļu valodā un $y'_{a_1} X'$ modeli latviešu valodā;

2) par šādas vārdkopas atkarīgo komponentu kā angļu, tā latviešu valodā var būt adjektīvs A, substantīvs ar attiecīgu fleksiju N^{fl}, determinatīvs D, divdabīs P, adverbs Adv;

3) visas tās semantiskās nozīmes, ko angļu valodā izsaka ar N⁰ (substantīvs ar nulles fleksiju) vai N' (substantīvs ar pierības locījuma fleksiju), latviešu valodā var izteikt ar substantīvu ģenitīvā N^g;

4) latviešu valodā sastopamas substantīviskas vārdkopas N^lN_v, kam atkarīgais komponents izteikts ar substantīvu lokatīvā, bet neatkarīgais komponents ir deverbāls substantīvs. Angļu valodā šādas struktūras vārdkopas nav sastopamas;

5) angļu valodā par substantīviskās vārdkopas atkarīgo komponentu var būt ģerundijs; latviešu valodā šādas vārdu šķiras nav. Substantīviskās vārdkopas ar ģerundiju kā vārdkopas atkarīgo komponentu angļu valodā semantiski atbilst tādām substantīviskām vārdkopām latviešu valodā, kam atkarīgais komponents izteikts ar deverbālu substantīvu ģenitīvā vai ciešamās kārtas divdabī;

6) adverbs kā substantīviskās vārdkopas prepozitīvs atkarīgais komponents abās valodās sastopams reti. Tā lietošanu šai funkcijā ierobežo leksiski semantiskie faktori.

Б. КЕДЕ.

О ПОРЯДКЕ СЛОВ В СУБСТАНТИВНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ В АНГЛИЙСКОМ И ЛАТЫШСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье рассматривается:

- 1) порядок слов в словосочетании и предложении;
- 2) структура и порядок слов таких субстантивных словосочетаний в английском и латышском языке, в которых относительный компонент выражен одной словоформой.

Исследование проводится на материале современной английской и латышской художественной литературы. Используется трансформационный метод для определения эквивалентности структурно различных субстантивных словосочетаний английского и латышского языков.

**ABOUT THE ORDER OF WORDS IN THE SUBSTANTIVE
COMBINATIONS OF WORDS IN THE ENGLISH
AND LATVIAN LANGUAGE**

ANNOTATION

The paper deals with two main problems:

1) the order of words in the combination of words and in the sentence;

2) the structure and order of words of such substantive combinations of words in English and Latvian, in which the dependent component is expressed by one word form.

The research is based on the contrast of the excerpts of the contemporary fiction in the English and Latvian language. The method of transformational analysis is used to determine the equivalence of structurally different substantive combinations of words in the English and Latvian language.

О ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ОСНОВАХ КЛАССИФИКАЦИИ, ВВЕДЕНИЯ И ЗАКРЕПЛЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОГО МИНИМУМА ПРИ ОБУЧЕНИИ ЧТЕНИЮ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Необходимость научить студента неязыкового вуза «читать и понимать оригинальную общественно-политическую литературу без словаря»¹ при 240—300 учебных часах, предусмотренных учебными планами, обязывает преподавателей высшей школы упорно искать пути интенсификации учебного процесса.

Известно, что одним из самых основных условий успешного обучения иностранному языку является научно аргументированный², целенаправленный отбор и классификация лексики.

Настоящая статья является попыткой применить некоторые достижения современной семасиологии для решения конкретной методической задачи — классификации, введения и закрепления общественно-политической лексики³.

Какие же положения современной науки о лексическом значении могут, на наш взгляд, лечь в основу отбора и классификации лексики в учебных целях?

В последние 10—15 лет внимание советских семасиологов

¹ Программа по английскому языку для дневных и вечерних неязыковых высших учебных заведений и факультетов. 1966.

² В. Ю. Розенцвейг в статье «Языковая практика и лингвистическая теория» («Вопросы языкознания», 1966 № 2) справедливо призывает к сохранению традиций Шербы, для которого методика преподавания языков была прикладной лингвистикой, тесно связанной с теорией языка.

³ Коллектив преподавателей кафедры иностранных языков ЛГУ им. П. Стучки (В. Агамджанова, С. Берзиня, А. Трейлон, Г. Новацкий) работает над учебным пособием «Newspaper Patterns» и ставит целью отобрать основной лексический минимум, характерный для оригинальной общественно-политической литературы, который должен послужить основой для чтения, понимания и пересказа текстов по предусмотренной тематике без обращения к словарю.

направлено на анализ трех основных сторон лексического значения слова:

- 1) его связи с предметом (предметная соотнесенность);
- 2) его элементарных компонентов, семантических признаков, которые отражают свойства данного предмета и составляют содержание лексического значения слова;
- 3) лингвистического выражения лексического значения слова и его компонентов.

На наш взгляд, самым существенным достижением современной семасиологии, которое должно активнее внедряться в учебный процесс, является учение о неразрывной связи лексического значения слова и его синтаксической характеристики. Идея «синтаксически связанных значений», высказанная академиком В. В. Виноградовым¹, получает свое углубление, уточнение и дальнейшую конкретную разработку в трудах ряда советских лингвистов, которые изучают синтаксические формы выражения лексических различий². Чтобы проиллюст-

¹ В. В. Виноградов. Основные типы лексических значений слова. «Вопросы языкознания», 1958, № 5.

² Н. Н. Амосова. О синтаксическом контексте. Лексикограф. сборник. Вып. 5, 1962.

Ю. Д. Апресян. Дистрибутивный анализ значений и структурно-семантические поля. Лексикограф. сборник. Вып. 5, 1962.

Г. Глисон. Введение в дескриптивную лингвистику. М., 1959.

Ю. Д. Апресян. Опыт описания значений глаголов по их синтаксическим признакам. «Вопросы языкознания», 1965, № 5.

Л. М. Беляева. Глаголы движения в английском языке. Ученые записки ИМО. М., 1961.

Г. С. Качкина. Предложные сочетания, выражающие делиберативный объект при глаголах речи в соврем. англ. языке. Уч. записки ЛГПИ им. Герцена, т. 226, 1961.

В. С. Перебейнос. Об использовании структурных методов для разграничения значений многозначного глагола. «Вопросы языкознания». 1962, № 3.

В. Б. Сосновская. Опыт установления лексических классов глаголов по диагностирующим синтаксическим конструкциям. Проблемы формализации семантики языка. Тезисы докладов. М., 1964.

Ю. Д. Апресян. Некоторые функции в модели построения лексических классов. Проблемы формализации семантики языка. Тезисы докладов. М., 1964.

В. Г. Варина. Значение слова в логико-семантическом аспекте. Проблемы формализации семантики языка. Тезисы докладов, М., 1964.

А. Е. Михневич. О структуре значения слова и дифференциальных семантических признаках. Проблемы формализации семантики языка, Тезисы докладов. М., 1964.

V. Bloch, G. Trager. Outline of Linguistic Analysis, 1942.

Z. Harris. Method in Structural Linguistics, 1951.

ризовать зависимость лексического значения от синтаксической структуры и наоборот, приведем некоторые примеры.

Так, *to argue* многозначно: оно имеет значение «спорить», а будучи употребленным в инфинитивной конструкции *to argue + Complex object*, обозначает «показывать», «доказывать». Например,

His accent argues him to be a foreigner.

(Его произношение свидетельствует о том, что он иностранец.)

It argues him to be an honest man.

(Это доказывает, что он честный человек.)

В конструкции *to admit + Direct object* глагол *to admit* имеет значение «вмещать»:

The theatre admits 200 persons.

(Театр вмещает 200 человек.)

Если развернуть конструкцию и прибавить к ней обстоятельство или предложное дополнение, *to admit* изменит значение. Так, в предложении *He opened the door and admitted me into the house* (Он открыл дверь и впустил меня в дом) *to admit* значит «впустить».

В конструкции *to admit + that + clause*:

I shall never admit that he is wrong

to admit обозначает «допускать», «полагать».

Однако не всегда различия в лексических значениях слова выражены синтаксически. Так, в примерах:

to answer } + Direct object:
to meet }

to answer a question отвечать
 a purpose удовлетворять

to meet a person встречать, встретить
 requirements удовлетворять

to appeal + Prepositional object:

В. П. Конечкая. Описание семантики слов через взаимообусловленность их категориальных и дифференциальных семантических признаков. Проблемы формализации семантики языка, Тезисы докладов, М., 1964.

Н. А. Шехтман. Семантическая структура слова и его сочетаемость. Ученые записки ЛГПИ им. Герцена, т. 261, Вопросы теории англ. яз., 1965.

Е. С. Шубин. К проблеме лексического ареала грамматических явлений. Тезисы докладов научной конференции «Проблемы синхронного изучения грамматического строя языка», М., 1965.

Н. А. Коваль. Выявление семантических множителей глагола с помощью трансформационного анализа. Тезисы докладов научной конференции «Проблемы синхронного изучения грамматического строя языка», М., 1965.

The message appealed to the people for support — обращаться,
взывать

Bright colours appeal to me — нравиться

смена значений to answer, to meet и to appeal, употребленных в одной и той же конструкции, вызвана сочетающимися словами.

Сочетания:

-
1. to expect the world to learn,
2. to give the world to learn

внешне одинаковые, могут наглядно показать органическую двустороннюю связь лексики и синтаксиса.

The world употреблено в двух разных значениях: «человеческое общество» и «все существующее»; при этом смена значений the world непосредственно связана со сменой синтаксического построения сочетания:

1. verb + Complex object,
2. verb + Direct object + Adverbial modifier.

Изменение в синтаксисе вызвало сдвиг в семантической структуре the world. Но эти же примеры указывают и на обратную зависимость, т. е. на зависимость синтаксического построения от семантики слов.

Перестройка синтаксических связей

-
- to expect the world to learn,
to give the world to learn

продиктована словами to expect и to give.

Какой же вывод позволяют сделать проанализированные факты языка?

1. Отбор и классификация, введение и закрепление лексики должны основываться на неразрывной связи и зависимости лексики и синтаксиса и, наоборот, синтаксиса и лексики.

2. Введение и закрепление лексики на базе синтаксических моделей может привести к упрощению, а иногда и к ошибкам, если каждый раз точно не указывать тот лексический ареал, т. е. ту лексику, которая наполняет данную синтаксическую модель.

В учебном процессе мы должны очерчивать точные, чет-

кие лексические границы данной синтаксической конструкции и, наоборот, точный, четкий диапазон синтаксических конструкций данного слова.

3. Так как изменения в значениях слов (как это было показано на примерах to answer, meet, appeal) не всегда зависят от синтаксиса, то важно выделять лексику, несущую смену значений в пределах одной и той же синтаксической модели.

Остается нерешенным принципиальный вопрос: какая часть речи, какой класс слов должен послужить стержнем, на который нанизывается необходимая лексика? Ответ на этот вопрос дают многочисленные исследования по валентности, обычно определяемой как потенциальная сочетаемость слов¹. По богатству связей глагол занимает главенствующее место. Достаточно взять любое предложение, чтобы убедиться, что его ядром является глагол, например:

May Day was celebrated in the city on the usual grand scale.

Глагол позволяет организовать большой лексический материал на синтаксической основе. Даже непереходные глаголы, самые бедные по синтаксическим связям, и те дают благодатную возможность для тематической группировки лексики. Например:

Subject	Predicate
The liberation movement Militant spirit Political consciousness International solidarity The glorious cause The great ideals	will triumph

} of the working class

¹ Г. С. Цейтин, Л. Н. Засорина. О выделении конфигураций в русском предложении. Доклады на конференции по обработке информации, машинному переводу и автоматическому чтению текста. Вып. 2. М., 1961.

Б. М. Лейкина. Некоторые аспекты характеристики валентности. Доклады на конференции по обработке информации, машинному переводу и автоматическому чтению текстов, вып. 5, М., 1961.

В. В. Богданов. Особенности валентности переходных и непереходных глаголов. Тезисы докладов конференции «Проблемы синхронного изучения грамматического строя языка», М., 1965.

В. В. Буракова. К вопросу о структуре глагольных сочетаний в современном английском языке. Тезисы докладов научной конференции «Проблемы синхронного изучения грамматического строя языка», М., 1965.

Следовательно, основой отбора и группировки лексики должен стать глагол. Но все глаголы объять невозможно. Только в таком словаре, как *The Advanced Learner's Dictionary of Current English* by A. S. Hornby, E. V. Gatenby, H. Wakefield, London, 1958, зарегистрировано 4128 английских глаголов. А если учесть, что каждый глагол «вытянет» за собой вереницу существительных, то станет ясным необходимость дополнительных ограничителей в отборе.

Таким ограничителем должен стать тематический принцип. Он органически связан с лексико-синтаксическим принципом, так как близость синтаксических характеристик свидетельствует и о лексической близости. При этом тематический отбор лексики для обучения чтению общественно-политической литературы отвечает воспитательным целям. Отобрав лексику по определенной тематике, мы готовим студента к свободному чтению газетных и журнальных статей.

Тематически направленную лексику, отобранную по лексико-синтаксическому принципу, нужно вводить в тексте. Следует отметить, что до сих пор в учебных пособиях лексика обычно подчинена тем текстам, которые отобраны для чтения. Это приводит к перегрузке учебного материала деталями, а также не позволяет охватить основной, наиболее типичный для общественно-политической литературы запас слов.

Выгодно отличается от других учебное пособие Т. А. Зражевской и Н. М. Козловской *Learn to read English newspaper*, М., 1966. В указанном пособии подбор текстов носит подчеркнуто учебный характер. Информация, содержащаяся в подобных текстах, может утратить актуальность, тем не менее они сохраняют свою обучающую ценность, так как с помощью коротких, в 5—6 строк, тематически подобранных отрывков газетных и журнальных статей позволяют ввести большое число слов и выражений. (В указанном пособии их 2380.) Пособие Т. А. Зражевской и Н. М. Козловской показывает, как можно практически освободиться от «плена» длинных текстов.

При введении лексики, отобранной по лексико-синтаксическому и тематическому принципу, текстовый материал в виде коротких отрывков может служить необходимым иллюстративным материалом, который подчинен заранее отобранной и расклассифицированной лексике, а не наоборот, и готовит студента к последующему самостоятельному чтению текстов, несущих новейшую общественно-политическую информацию.

Итак, лингвистической основой для отбора, классификации и введения общественно-политической лексики могут служить:

лексико-синтаксические связи;
потенциальная и реализованная сочетаемость (валентность и дистрибуция);
тематическая направленность лексики.

При этом текстовый материал используется как средство подачи, иллюстрация отобранного лексико-синтаксического материала.

На какой же опыт можно опереться для реализации сформулированных положений?

На наш взгляд, работы А. С. Хорнби «Конструкции и обороты современного английского языка»¹, *The Advanced Learner's Dictionary of Current English* by A. S. Hornby, E. V. Gattenby, H. Wakefield могут послужить основой для выполнения поставленной методической задачи. Данные работы непосредственно связаны друг с другом. В словаре *The Advanced Learner's Dictionary* каждое значение глагола снабжено пометами с указанием Verb Patterns — глагольных конструкций, которые отражают синтаксическую характеристику этих значений.

Все глаголы описаны в 25 синтаксических конструкциях типа:

P₁ ... Vb. + Direct object

P₂ ... Vb. + (not) to + Infinitive etc.

P₃ ... Vb. + Noun or Pronoun + (not) to + Infinitive etc.

В книге «Конструкции и обороты современного английского языка» (*A Guide to Patterns and Usage in English*) Хорнби дополняет сведения о 25 образцах, представленных в словаре: указывает на синтаксические функции слов, наполняющих эти образцы; в некоторых случаях дает списки слов, которые составляют основное глагольное наполнение этих образцов, и указывает на синтаксическую близость последних. Но указанные уточнения даются в сносках и заметках, а в самих образцах отражения не находят.

Несмотря на определенную стройность подачи материала, мы не можем использовать образцы Хорнби в неизменном виде по следующим причинам.

Положив в основу лексико-синтаксический принцип,

¹ А. С. Хорнби. Конструкции и обороты современного английского языка (*A Guide to Patterns and Usage in English*), М., Учпедгиз, 1960.

Хорнби считает нужным в одних случаях классифицировать компонент, стоящий после глагола, по морфологическому принципу:

Pattern 3

Subject + Verb	Noun or Pronoun	(not) to + Infinitive
He wants	me	to be early

в других — по синтаксическому:

Pattern 19

Subject + Verb	Indirect object	Direct object
She made	herself	a cup of tea

Мы считаем совершенно необходимым последовательное соблюдение избранного принципа. Если это синтаксический принцип, а он в учебной подаче материала имеет чрезвычайно важное значение, так как постоянно указывает студенту на характер синтаксической зависимости членов предложения и этим помогает вникнуть в содержание читаемого, то во всех образцах учебная запись должна указывать на синтаксические функции и выглядеть следующим образом:

I

побуждение к действию

ask	stimulate
call on	persuade
beg	press
urge	tell
challenge	tempt
compel	advise
encourage	get
force	cause
invite	
order	

возражение

hate,	can't bear
-------	------------

разрешение

allow	permit
-------	--------

желание, воля, обещание

want	decide
wish	choose
prefer	intend
like	expect
love	mean
determine	promise

содействие

prepare, help, teach

Subject	Predicate	Complex object	
		noun or pronoun	(not) to + Infinitive
This is what	stimulated	me	to joine the strike
I	urge	all members of the House	to apply their minds to this serious situation
We	expect	other progressives	to transform purely economic battles into political struggles as well
The Engineering Union district committee	has called on	all 1,300 members in the area	to vote for strike action

Примечание. Глаголы и подчеркнутые слова в примерах сопровождаются транскрипцией и переводом.

Кроме того, мы считаем нужным отказаться от какой-либо нумерации речевых образцов, в том числе и нумерации, предложенной Хорнби, так как она загромаждает память материалом, очень условным и разрушающим наглядность, присущую лексико-синтаксической модели¹.

Каждый раз будем называть все синтаксическое построение, это отвечает нашей задаче: систематически напоминать студенту о синтаксической конструкции или конструкциях, типичных для данного глагола.

В описанной подаче учебного материала лексика подчинена синтаксису, т. е. глаголы сгруппированы по тематическому принципу в зависимости от **одной** синтаксической

¹ Под лексико-синтаксической моделью нами понимается такое обобщенное представление определенного словосочетания, которое отражает как синтаксическую структуру, так и лексическое наполнение этой структуры.

конструкции. При акценте на многозначность, выраженную синтаксически, запись представляется в следующем виде:

II

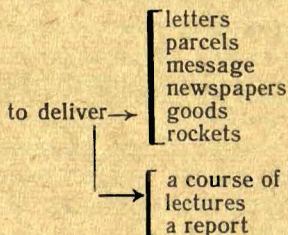
to have

I			Позволять не можем позволять, чтобы...
Subject	Predicate	Complex object	
We	can't have	them governing national elections	
We	can't have	taxes going up steadily	

II			иметь, содержать
Subject	Predicate	Direct object	
His speech	had	two aims	

А так как многозначность глагола иногда зависит не от смены синтаксической конструкции, а прежде всего от семантики сочетающихся слов в той же синтаксической модели, то учебная запись в подобных случаях может быть представлена в следующем виде:

III

Subject	Predicate	Direct object
The man	delivered	the letter to the American workers
Professor N	will deliver	a lecture next week

Предложенные нами записи вносят следующие дополнения.

1. Каждой синтаксической конструкции предшествует ее глагольный ареал, расклассифицированный по тематическому принципу; это указывает на лексические границы данной лексико-синтаксической модели и оберегает студента от ошибочных аналогий.
2. Обязательное указание на синтаксическую функцию важно, как уже было сказано, для умения узнавать синтаксические связи в прочитываемом тексте.

Эти три варианта учебной записи (I, II, III) исчерпывают основные формы лексико-синтаксических зависимостей и могут служить основой для дедуктивного введения или систематизации уже изученного лексического материала.

Последовательное соблюдение синтаксического принципа в подаче учебного материала дает возможность снять излишнюю дробность образцов Хорнби. Так, образцы 1, 2, (в записи Хорнби):

Pattern 1	... Vb.	+ Direct object
	He cut	his finger
Pattern 2	... Vb.	+ (not) to + Infinitive
	He wants	to go

могут быть объединены в одну модель:

Subject	Predicate	Direct object		
		noun, pronoun	(not) to + Inf.	Gerund
He	cut	his finger		
He	wants		to go	
He	likes			reading

Образцы 3, 4, 5, 6 в записи Хорнби

P₃ ... Vb + Noun or Pronoun + (not) to + Infinitive, etc.

P₄ ... Vb + Noun or Pronoun + (to be) + Complement

P₅ ... Vb + Noun or Pronoun + Infinitive

P₆ ... Vb + Noun or Pronoun + Present Participle

могут быть сведены в модель:

Subject	Predicate	Complex object

По тождественности синтаксической функции могут быть объединены также

Pattern 7

Subject + Verb	Object	Adjective
I found	the box	empty

Pattern 8

Subject + Verb	Object	Noun
They elected	him	chairman

При этом всякий раз указывается список тематически связанных глаголов, заполняющих данную модель.

Лексико-синтаксическая основа подачи учебного материала определяет и характер упражнений на закрепление, которые должны помочь студенту усвоить комплекс знаний. Например, изучаются:

- 1) глаголы, расклассифицированные по группам на основании общности типового значения;
- 2) сочетаемость этих глаголов, характерная для общественно-политических текстов;
- 3) набор синтаксических конструкций, типичных для отобранных глаголов.

Для осуществления данной задачи могут быть успешно использованы такие упражнения и их варианты:

1. Прочитайте данные тексты и заполните модель:

Subject	Predicate	Complex object
		noun or pronoun + (to) + Infinit.

предложениями из этих текстов, переведите выписанные предложения на родной язык и используйте их при пересказе данных текстов.

2. Прочитайте данные тексты, выпишите 5 предложений с глаголом to fight for по следующему образцу:

Subject	Predicate	Prepositional object
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

и используйте их, например, в Вашем сообщении о борьбе африканского народа за свою независимость.

3. Прочтите данные тексты, заполните модель:

Subject	Predicate	Indirect object	Direct object
			that + clause

и поставьте вопросы к that + clause.

4. Прочтите ... и назовите сказуемые, относящиеся к следующим подлежащим: ... перескажите текст, используя их.

5. Прочтите ... и укажите, с какими существительными to launch приобретает значение:

- 1) запускать,
- 2) открывать.

6. Прочтите ... найдите сказуемые к подлежащим и дополнениям, приведенным в данной модели, а также переведите их.

Subject	Predicate	Direct object
The aim of {	the congress conference session meeting film festival	the world prominent scientists young men and women representatives of students' organisations working for peace

7. Прочтите ... и заполните модель

Subject	Predicate	Direct object

предложениями, содержащими глаголы:

to beg	to command	to destroy	to construct
to demand	to order	to ruin	to build
to require		to murder	to produce
		to kill	

Переведите выписанные предложения и используйте их в пересказе текста.

В заключение хочется подчеркнуть, что последовательное соблюдение лексико-синтаксического принципа при отборе, классификации, введении и закреплении лексики дает возможность:

- а) сообщить целый комплекс языковых сведений;
- б) целенаправленно организовать текстовый материал, подчинив его заранее отобранной лексике;
- в) систематизировать, придать стройность сведениям, накопленным в школе, и тем самым способствовать уплотнению учебного процесса.

V. AGAMDZANOVA

**PAR LEKSIKAS MINIMUMA IEVADA
UN NOSTIPRINĀŠANAS KLASIFIKĀCIJAS
LINGVISTISKO PAMATU, MĀCOT LASĪT SABIEDRISKI
POLITISKO LITERĀTŪRU**

Anotācija

Raksts ir mēģinājums noteikt leksikas mērķtiecīgas atlases lingvistisko pamatu, mācot lasīt.

Raksta autore par šādu lingvistisku bāzi uzskata vārdu sintaktisko saistījumu un to tematisko mērķtiecīgumu. Pamatojoties uz labāko pieredzi leksiski sintaktiskā principa pielietošanā, autore iesaka leksikas apgūšanai trīs vielas pieraksta veidus un veselu vingrinājumu sistēmu, kas balstās uz leksiski sintaktisko principu.

**LINGUISTIC REASONING TO CLASSIFICATION
AND INTRODUCTION OF WORDS INDISPENSABLE
FOR NEWSPAPER READING**

Annotation

This paper is an attempt to give linguistic reasoning to the choice of words indispensable for newspaper reading.

Syntactical and lexical links are considered to be of decisive importance for selection and introduction of new words in the process of teaching.

The author suggests three variants of training notes and a system of exercises based on the syntactical principle.

Patterns of the training notes and contents of the exercises are conditioned by the syntactical structure and lexical environment of the selected words.

STUDENTU ZINĀTNISKO KONFERENCŪ ORGANIZĒŠANA UN SAGATAVOŠANA SVEŠVALODĀ

Mūsu laikmetā svešvalodu zināšanas iegūst arvien lielāku nozīmi. Padomju cilvēka, komunisma cēlāja draugu pulku neietver tikai mūsu zemes robežas. Plašie tirdzniecības un kultūras sakari ar citām valstīm, tradicionālie jaunatnes festivāli, starptautiskās sporta olimpiādes, visu zemju zinātnieku apspriedes, miera cīnītāju konferences — visi šie pasākumi prasa no cilvēka svešvalodu zināšanas.

Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXIII kongress izvirzīja mūsu tautai jaunus grandiozus uzdevumus gan ekonomikas, gan kultūras un tautas izglītības laukā. Lielī uzdevumi jāveic arī augstāko mācību iestāžu svešvalodu pasniedzējiem, sagatavojot speciālistus.

Jaunajiem speciālistiem jābūt ar pietiekami dziļām svešvalodu zināšanām, lai viņi varētu sekot jaunākajam arī ārzemju izdevumos, kā arī varētu apmainīties pieredzē ar ārzemju speciālistiem. Zinot svešvalodu, nākamie fiziķi, ķيمي, matemātiķi un citi speciālisti jau studiju laikā var paplašināt savas zināšanas attiecīgajā specialitātē, lasot literatūru, tehniskos žurnālus un citus materiālus svešvalodā. Piemēram, vairāki Fizikas un matemātikas fakultātes Fizikas nodaļas studenti regulāri lasa vācu žurnālu «Jugend und Technik». Tomēr lasīt svešvalodā vēl nenozīmē saprast arī cita runu. Bet tas ir nepieciešams ne tikai sarunāties, bet arī klausoties kādu ziņojumu, lekciju vai referātu, radiatoridijumu, noskatoties kinofilmu vai teātra izrādi svešvalodā.

Lai svešvalodu labāk un pilnīgāk apgūtu, nepietiek tikai ar valodas nodarbībām. Liela nozīme ir studentu rīkotajām konferencēm svešvalodā, kurām gatavojoties studenti pilnveido savas zināšanas ne tikai speciālajā priekšmetā, bet apgūst arī runas mākslu, iemācās aktīvi klausīties svešvalodā nolasītu tekstu, uzdot jautājumus par referāta tematu, kā arī atbildēt uz tiem.

Šādas konferences audzina studentus tautu draudzības un sadarbības garā. Tām ir psiholoģiska nozīme. Studenti mācās pārvarēt nedrošību uzstājoties, kas sevišķi izpaužas, runājot svešā valodā.

Konferencē jābūt gatavoties laikus — mācību gada sākumā. Izvērtot darbu visās grupās, jāiesaista konferences rīkošanā pēc iespējas vairāk studentu. Jāizraisa studentu iniciatīva konferences iztirzājamo tēmu apspriešanā un novērtēšanā. Jaunāko kursu studenti pirms konferences jāiepazīstina ar referātos lietotajiem svešajiem vārdiem, lai viņi saprastu nolasītos referātus. Konferencēs darbā un tā novērtēšanā noteikti jāiesaista attiecīgās fakultātes un svešvalodu katedras mācību spēki, jo tas rada studentos lielāku atbildības sajūtu referātu sagatavošanā un rūpīgāku pieeju to iztirzāšanā.

Gatavošanās konferencēm Fizikas un matemātikas fakultātes Fizikas nodaļā sākas jau mācību gada sākumā, lasot kā speciālos, tā laikrakstu un mājas lasīšanas tekstus. Studenti mācās veidot jautājumus un atbildēt uz tiem, izceļot teksta galveno domu. Mājas lasīšanas tekstam sastāda plānu, kas var būt gan stāstījuma, gan jautājuma teikumu veidā. Pasniedzēja vadībā studenti strādā pie izrunas un intonācijas, sadalot katru teikumu runas taktīs, lasa skaidri un saprotami, pēc iespējas pareizāk izrunājot vācu valodas skaņas. Katrā nodarbībā veic fonētiskus vingrinājumus.

Studentiem tiek uzdoti teksti no vācu laikrakstiem par fizikas un tehnikas jautājumiem, tie jāiemācās un jāatstāsta, minot arī mūsu zinātnes sasniegumus attiecīgajā nozarē. Piemēram, tika lasīti un pārrunāti šādi laikrakstos «Neues Deutschland» un «Berliner Zeitung» publicēti materiāli: «Mehr Energie — aber Woher?» par enerģijas iegūšanas problēmām Vācijas Demokrātiskajā Republikā, «Der 5. Aggregatzustand der Materie», «Kälte durch Halbleiter», «Der Weg zum Mond» un citi. Bez tam katram studentam vienreiz semestrī jāgatavo un jānolasa neliels referāts, izmantojot vācu laikrakstu un žurnālu materiālus vai arī dažādas brošūras par kādu savas specialitātes tēmu. Rezultāti ir labāki, ja studentam ļauj brīvi izvēlēties referāta tematu. Dažās grupās studenti izrāda dzīvu interesi par šiem referātiem, uzdodot jautājumus, izsaka savas domas. Līdz ar to grupu nodarbībās iespējams runāt ne tikai par sagatavotu tematu, bet arī brīvi izteikties, jautāt un atbildēt. Interesantākie referāti bija par plastmasu izlietošanu celtniecībā, pusvadītāju izmantošanu, televīzijas perspektīvām, atomenerģijas izmantošanu karam un miera laika vajadzībām, Leipcigas gada tirgu,

Patrisa Lumumbas Tautu draudzības universitāti, elementārdaļiņām, lāzeriem un to izmantošanu un citi.

Pirmās konferences organizēšanu uzņēmās otrā kursa audzēkņi. Viņi arī galvenokārt piedalījās konferences darbā. Kopīgi tika apspriests, par kādiem tematiem rīkojama konference, un nolemts izvirzīt šādu galveno tēmu: «Mūsdienu modernās fizikas sasniegumi». Katra atsevišķa referāta temats tika atstāts paša referenta ziņā. Tādējādi konferences dalībnieki varēja gatavot referātus par tādiem šīs tēmas jautājumiem, kas viņus visvairāk interesēja. Konferences organizators enerģiski ķērās pie savu uzdevumu veikšanas: noskaidroja, par kādu jautājumu katrs vēlas referēt, ierosināja vairākus pasākumus konferences popularizēšanai. Jau mēnesi iepriekš viņš izgatavoja plakātu, kurā ziņoja par konferences organizēšanu un aicināja visus Fizikas nodaļas studentus gatavoties tai un aktīvi piedalīties tās darbā. Savas fakultātes sienas avīzei viņš uzrakstīja vācu valodā rakstu par svešvalodu apgūšanas nozīmi.

Par gatavošanos konferencei tika pārrunāts arī grupās. Kad referāti bija uzrakstīti, iepazīstināja pārējos (sevišķi pirmo kursu studentus) ar nepazīstamajiem vārdiem referātos, lai, piedaloties konferencē, viņi labāk varētu sekot referātu saturam. Uzrakstītos referātus konferences dalībnieki iesniedza izlabošanai un kopīgi izanalizēja kļūdas. Svarīgi bija ne tikai, lai referāts būtu interesants un bagāts satura ziņā, bet arī lai runātājs to prastu pastāstīt skaidri un saprotami, labā priekšnesumā, lai klausītāji varētu sekot referenta domai un saturs nonāktu līdz klausītāju apziņai.

Vajadzēja daudz strādāt individuāli ar katru studentu — konferences referentu. Vispirms katrs dalībnieks nolasīja referātu, ievērojot pareizus uzsvarus, pauzes un intonāciju. Nācās pārvarēt nedrošību uzstājoties, strādāt pie atsevišķu skaņu izrunas, bet sevišķi atbrīvoties no latviskās vai krieviskās intonācijas. Vēlāk katram referentam vajadzēja par izvēlēto tematu pastāstīt, neskatoties uzrakstītajā. Šis papildu darbs ar referātiem deva daudz studentu zināšanu nostiprināšanā un uzlabošanā. Jāatzīst, ka studenti gatavojās konferencei nopietni: atkārtoti ieradās uz konsultācijām, ņēma vērā visus aizrādījumus, strādāja, lai novērstu savas kļūdas. Te skaidrāk atklājās arī tādas kļūdas, kuras auditorijā dažreiz neievēroja.

Vienam no I kursa studentiem bija laba izruna vācu valodā, taču, lasot pirmoreiz referātu, izrādījās, ka studenta tonis ir ļoti vienmuļš un nogurdinošs, uzstāšanās nedroša un nepārliciecināša,

nepareizo uzsvaru dēļ svarīgākais saturā netiek izcelts un bieži teikuma doma ir neskaidra. Students centās pārvarēt šos trūkumus, un uzstāšanās konferencē rādīja, ka tas viņam izdevies. Viņa referāts biedriem patika.

Droši, skaidri un ar samērā labu izrunu sava referāta tematu iztirzāja kāds cits students, bet sākumā viņa lasījums bija sa-
raustīts, pauzes nevietā, un tas padarīja referātu neskaidru un grūti uztveramu. Vienā no konsultācijām pēc referāta noklausī-
šanās viņa kursa biedrs atzinās, ka neko nav sapratis. Visas referenta kļūdas tika apspriestas vēlreiz, un konferencē tās vairs neatkārtojās.

Neizdevās pārvarēt kādas studentes kluso runāšanu. Satura ziņā bagātais un interesantais referāts ļoti daudz zaudēja klusā priekšnesuma un vienmuļā toņa dēļ.

Konference parādīja, ka ar apzinīgu un sistemātisku darbu var gūt labus rezultātus. Raksturīgi, ka labi savus referātus no-
lasīja arī tādi studenti, kuriem semestra laikā vācu valodā bija
viduvējas zināšanas, jo konferencē viņi gatavojās ar lielu cen-
tību un neatlaidību. Turpretim referents, kurš nodarbībās izcēlās
ar labākām zināšanām nekā biedriem, savu referātu nolasīja
sliktāk nekā pārējie, jo uzskatīja, ka viņš valodu prot labāk par
biedriem, tāpēc gatavoties var mazāk un paviršāk. Konference
viņu pārliecināja, ka pārlieta pašpāļvība kavē labu rezultātu
sasniegšanu.

Konferenci atklājot, tās vadītājs īsi pakavējās pie mūsdienu
zinātnes un tehnikas attīstības jautājumiem, pastāstīja par sveš-
valodu zināšanu nepieciešamību un nozīmi, par zinātnisku sad-
darbību un tautu draudzību. Sekoja referāti, kurus studenti un
mācību spēki noklausījās ar dzīvu interesi. Par to liecināja dau-
dzie jautājumi referentiem. Visvairāk jautājumu bija par pus-
vadītāju īpašībām un to praktisko pielietojumu, kā arī par lāze-
riem. Te atklājās, ka studenti ne katreiz prot skaidri un pareizi
atbildēt uz izvirzītajiem jautājumiem. Atbildēs bija vērojamas
gan gramatiskas, gan fonētiskas kļūdas. Jāsaka gan, ka visi
referenti uz jautājumiem centās atbildēt uzreiz. Uz vairākiem
jautājumiem studenti nespēja atbildēt tāpēc, ka nepietiekami
pārzināja tēmu no fizikas viedokļa. Jautājumi referentiem rādīja,
ka klausītāji sapratuši referātos izteiktās domas, ka viņi prot
formulēt jautājumus, tāpat sazināties svešvalodā.

Konferencē piedalījās arī Fizikas un matemātikas fakultātes
mācību spēki, kas uzdeva referentiem jautājumus un papildināja
viņu referātus.

Tika nolemts nākamajā mācību gadā organizēt konferenci jau pirmajā semestrī. Šādu priekšlikumu atbalstīja arī IV kursa studenti, kuriem otrajā semestrī sākas prakse, un tā sagādātu grūtības piedalīties konferencē. Konferenci nācās sagatavot diezgan īsā laikā un ļoti grūti bija izvēlēties konferences laiku, lai šai pasākumā varētu piedalīties lielākā daļa studentu un pasniedzēju. Ļoti svarīgi bija izvēlēties konferencei tādu tēmu, kas interesētu visu kursu studentus — nebūtu pārāk sarežģīta un grūta pirmo kursu studentiem un pārāk vienkārša un garlaicīga vecāko kursu studentiem. Viena no studentēm ierosināja par otrās konferences tēmu izvēlēties vienu no mūsdienu aktuālākajiem jautājumiem — kodolenerģija un tās izmantošana, atomreaktori. Konferences organizētāja, kas toreiz strādāja atomreaktorā Salaspilī, kur praktizējās Universitātes studenti — nākamie kodolfiziķi, apņēmās pēc konferences sarīkot ekskursiju uz turieni.

Šīs konferences darbā iesaistīja visu grupu studentus, ļaujot viņiem izvēlēties tēmas, kas bija apspriestas ar IV kursa studentiem.

Studenti, kuri gatavojās konferencei, veica ļoti lielu darbu. Tā kā par attiecīgajiem jautājumiem varēja atrast ļoti maz literatūras vācu valodā, lielākā daļa referentu lasīja darbus krievu un latviešu valodā un pēc tam tulkoja vācu valodā. Tādējādi studenti padziļināja un papildināja savas zināšanas fizikā un arī vācu valodā. Gatavošanās konferencei studentiem daudz deva vācu valodas vārdu krājuma nostiprināšanā un bagātināšanā ar speciāliem terminiem. Studenti apguva jaunus vārdus un terminus, kas saistās ar kodolenerģiju un atomreaktoriem. Piemēram, Kernspaltung, Kettenreaktion, Atomreaktor (arī Atommeiler, Atombrenner, Uranmeiler), die aktive Zone, der Reflektor, der Verlangsamter oder Moderator, der Kernbrennstoff, der Radiationskreis, die Halbwertszeit, thermische, intermediäre und schnelle Neutronen (arī Reaktoren), der Wasserdampfreaktor, die Anreicherung, der Regelstab, die effektive Spaltneutronenzahl, das Freiwerden der Neutronen, die Oberflächenspannung u. c.

Konferences darba kārtībā bija šādi jautājumi:

- 1) Mūsu gadsimts — atomenerģijas gadsimts.
- 2) Kodolu dalīšanās un atoma uzbūve.
- 3) Kēdes reakcija.
- 4) Reaktoru uzbūves un darbības principi.

- 5) Reaktoru tipi.
- 6) Salaspils atomreaktors, tā uzbūve un vadības sistēma.
- 7) Salaspils atomreaktora nozīme un izmantošana.

Ļoti rūpīgi konferencei gatavojās III kursa studentes par tematu «Kettenreaktion», un «Typen der Reaktoren», kā arī IV kursa students, kas savā referātā, runājot par reaktoru uzbūves un darbības principiem, izmantoja arī uzskates līdzekli — uz lielas papīra lapas uzzīmētu reaktora shēmu. Interesanti bija referāti par Salaspils atomreaktoru. Referenti uzsvēra Padomju Savienības lomu atomenerģijas izmantošanā mierlaika vajadzībām.

Šīs konferences organizēšanā bija arī trūkumi: piedalījās pārāk maz pirmā un otrā kursa studentu, nepiedalījās fakultātes mācību spēki, kas būtu varējuši dot vērtīgus aizrādījumus un ierosinājumus turpmākajam darbam.

Pēc konferences un tai sekojošās ekskursijas uz Salaspils atomreaktoru grupās tika pārrunāti gūtie iespaidi un darba rezultāti. Studenti vērtēja biedru sniegumu un izteica priekšlikumus nākamo konferenču organizēšanai. Viena no konferences dalībniecēm uzrakstīja par to rakstu fakultātes sienas avīzei «Vektors» vācu valodā un laikrakstam «Padomju Students» latviešu valodā.

Nākamo konferenci rīkoja III un IV kursa studenti. Viņi iepazīstināja ar tematiem, pie kuriem strādā universitātes laboratorijās vai savos kursa darbos.

Viens no referātiem bija veltīts matērijas vissīkāko daļiņu — kvarku problēmai. Referente izmantoja literatūru krievu valodā, pārtulkoja to un iepazīstināja ar šo vēl pilnībā neizpētīto problēmu savus studiju biedrus. Referāts ierosināja studentus pievērsties šī jautājuma pētīšanai. Kāda cita konferences dalībiece iztirzāja supravadītspējas problēmu. Students, kurš stāstīja par Holla efekta pielietošanu, pats šo jautājumu pētīja pusvadītāju laboratorijā. Viņš pastāstīja par aparātu, kas uzbūvēts universitātē. Viena no III kursa studentēm referēja par betatroniem, to nozīmi un izmantošanas iespējām. Kāda cita referāta tēma — programmētā apmācība. Par šo jautājumu referente bija rakstījusi kursa darbu, un domājams, ka viņai turpmākajā skolotājas darbā arī būs ar to saskare.

Tādējādi studenti šai konferencē, risinot aktuālus mūsdienu fizikas jautājumus, iepazīstināja klausītājus arī ar savu studiju darbu. Stāstot referenti vienlaikus rakstīja uz tāfeles formulas un zīmēja shēmas.

Noslēgumā gribētos uzsvērt, ka studentu zinātniskajām konferencēm svešvalodās ir liela nozīme studentu darbā. Tās tāpat kā jebkura konference palīdz rezumēt un vērtēt sasniegto un dod ierosmi jauniem pētījumiem un meklējumiem. Konference svešvalodā palīdz nākamajiem speciālistiem sagatavoties zinātniskajam darbam, iemāca viņus izmantot svešvalodu zināšanas, lasot literatūru savā specialitātē. Šodienas studenti ir nākamie aspiranti un zinātnieki. Studentu zinātniskās konferences ir jauno speciālistu pirmais solis ceļā uz zinātni.

И. МЕЛГАЛВА

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ СТУДЕНЧЕСКИХ НАУЧНЫХ КОНФЕРЕНЦИЙ

Аннотация

В статье рассматривается значение студенческих научных конференций в процессе обучения иностранному языку. Автор анализирует возможности научных студенческих обществ в приобщении студентов к новейшей научной информации по специальности и описывает свой опыт проведения подобных конференций на немецком языке в Латвийском государственном университете.

I. MELGALVA

VORBEREITUNG UND DURCHFÜHRUNG DER WISSENSCHAFTLICHEN KONFERENZEN DER STUDENTEN

Der vorliegende Artikel weist auf den Platz und die Bedeutung der wissenschaftlichen Konferenzen beim Studium der Fremdsprache an der Universität hin. Er dient als ein Versuch, die Aufmerksamkeit der Lehrkräfte auf die Ausarbeitung der Methodik solcher Konferenzen zu lenken.

Die Autorin analysiert die Möglichkeit, das Interesse der Studenten für die neueste Information in ihrer Spezialität durch die Fremdsprache zu wecken und beschreibt ihre Erfahrung der Durchführung von wissenschaftlichen Konferenzen in deutscher Sprache an der Lettländischen Peter-Stutschka-Staatsuniversität.

DAŽI SVEŠVALODU SABIEDRISKI POLITISKĀS TERMINOLOĢIJAS MĀCĪŠANAS VEIDI AUGSTSKOLĀ

Ikviens mūsu sabiedrības loceklis interesējas par sabiedriskiem un politiskiem notikumiem kā pašu zemē, tā ārzemēs. Informāciju par tiem sniedz publicistika — laikraksti, žurnāli utt. gan dzimtajā valodā, gan arī svešvalodās. Augstāko mācību iestāžu uzdevums ir iemācīt dažādu specialitāšu studentus orientēties sabiedriski politiska satura tekstos svešvalodā.

Kas ir sabiedriski politiskā terminoloģija? Uz šo jautājumu konkrēta atbilde vai definīcija nekur nav atrodamā. Ar jēdzienu «sabiedriski politiskā terminoloģija» jāsaprot plašs leksiskais materiāls, kas aptver ļoti daudzas cilvēku sabiedrības dzīves nozares: politiku, valstu un organizāciju savstarpējās ekonomiskās un tirdzniecības attiecības, zinātnes un tehnikas sasniegumus, daļēji arī mākslu, sportu un citas sadzīves jomas.

Ir ļoti grūti norobežot noteiktu vārdu minimumu, kas piešķaitāmi sabiedriski politiskajai terminoloģijai. Pa lielākai daļai vieni un tie paši vārdi sastopami gan daiļliteratūrā, gan publicistikā. Angļu valodā šādu parādību izraisa tai tik ļoti raksturīgā polisēmija. Visbiežāk lietojamiem valodas pamatvārdiem ir daudzas atšķirīgas nozīmes, un tie tiek lietoti dažādās dzīves nozarēs: tehnikā, sadzīvē, politikā.

Mācot sabiedriski politisko terminoloģiju, nedrīkst vārdus un izteicienus mācīt izolēti. Galvenais ir teksts. Apgūstot tekstu (galvenokārt no periodiskajiem izdevumiem), studenti iemācās saprast un orientēties līdzīga satura tekstos, viņiem rodas dziļāks ieskats attiecīgajā svešvalodā, pilnveidojas viņu svešvalodu zināšanas un it īpaši runas iemaņas.

Sabiedriski politiska satura tekstu valoda atšķiras ar savu specifiku un stilu kā no sarunu valodas, tā arī no daiļliteratūras valodas. Sarunu valoda galvenokārt balstās uz dialoga, kurā var lietot papildu izteiksmes līdzekļus — žestus, intonāciju, pauzes. Sabiedriski politiska satura tekstiem ir monologa veids bez daiļliteratūrai raksturīgiem tēlainiem izteiksmes līdzekļiem. Tie sniedz faktu materiāla loģisku izklāstu. Sabiedriski politiskās

literatūras vārdu krājums ir mazāks salīdzinājumā ar daiļliteratūras vārdu krājumu.

Sabiedriski politiska satura tekstu analīzei ir divi uzdevumi: 1) apgūt sabiedriski politisko terminoloģiju, lai varētu brīvi, bez vārdnīcas palīdzības lasīt un saprast ārzemju periodiku; 2) balstoties uz šiem tekstiem, pilnveidot svešvalodas zināšanas, it īpaši runas iemaņas.

Jāņem vērā, ka konkrētu svešvalodu apgūšanas dažādās pakāpēs lietojami dažādi sabiedriski politiskās terminoloģijas mācīšanas paņēmieni. Šeit vispirms nedrīkst aizmirst didaktikas principu — no vienkāršākā uz sarežģītāko. Vienlīdz svarīgi ir arī citi didaktikas principi. Mācot jaunus vārdus un izteicienus svešvalodā, jāraugās, lai studenti tos ne tikai apzinīgi izprastu, bet arī apgūtu; iespējamības robežās jālieto uzskates līdzekļi. Sabiedriski politiskās terminoloģijas mācīšana jāsaista ar runas iemaņu attīstīšanu. Sevišķi tas attiecināms uz svešvalodu apgūšanas pirmo posmu augstākajās mācību iestādēs. Parasti pirmā kursa studentu vārdu krājums svešvalodās ir visai niecīgs. Laikrakstu lasīšanā svešvalodās viņi faktiski ir iesācēji. Tādēļ tūlīt nevar prasīt, lai studenti precīzi tulkotu sabiedriski politiska satura tekstus. Laikrakstu lasīšana jaunākajosursos jāsāk jau pirmajās nodarbībās. Galvenais ir nevis teksta precīza tulkošana un visas jaunās leksikas apgūšana, bet gan attiecīgā teksta būtības izpratne un prasme operēt ar vienkāršākiem vārdiem, tekstu atstāstot. Vienmēr jāraugās, lai studenti iemācītos arī nedaudz jaunās leksikas vārdus.

Šeit minēti daži sabiedriski politiskās terminoloģijas mācīšanas paņēmieni.

1. Nodarbībās ar laikrakstu materiāliem galveno uzmanību pievērš pieturas vārdiem (key-words). Lieto jautājumu un atbilžu metodi. Šis paņēmiens ieteicams pirmām kārtām darbā ar jaunāko kursu studentiem. Jāpiezīmē, ka nodarbībās jāizvairās dažādu vārdu nozīmju atklāšanā lietot dzimto valodu. Šis darba formas mērķis ir atklāt teksta būtisko saturu un reizē vingrināt runas iemaņas. Darbs veicams šādi.

Izvēlas ne pārāk sarežģīta satura rakstu no avīzes «Moscow News» (arī katram studentam ir šis laikraksts). Piemēra pēc var minēt rakstu «Young People on Construction Sites» no «Moscow News» 1966. gada 1. oktobra numura:

On September 25, three international students' groups, that **had spent** their **summer vacations** working on various **construction sites** of the Soviet Union, held a review at the Lumumba Friendship University.

The **function** started with a ceremonial **line-up** at which the leader of the groups **reported** on what had been done.

There was plenty to report.

The group assigned to Siberia worked at the Korshunovskiy **ore-dressing plant**, a top-priority Komsomol construction site.

... In the group were students from seventeen countries, **including** Chileans, Japanese, Cypriots and Russians.

«The Youth of the World» group, also representative of seventeen countries, **produced good results** too. It was the third trip to **the virgin lands** for these young people who **built** four houses, each with two flats, a cottage and a store-house for cement.

The group «Meridian of Friendship» made up of youth from 30 countries worked through the summer on the new **building** of the Lumumba University. All groups **donated** one day's **wages** to the funds for fighting Vietnam and the city of Tashkent which was **hit by an earthquake**, etc...

Pirmo reizi šo tekstu lasa auditorijā kopīgi. Teksta lasīšanas gaitā uz tāfeles raksta jau iepriekš izvēlētos pieturas vārdus, kurus studenti pasvītro. Piemēram, *to spend one's summer vacation, construction site, function, line-up, to report, ore-dressing plant* utt.

Par pieturas vārdiem izvēlas un uzraksta uz tāfeles gan zināmus, gan arī dažus nezināmus vārdus, kas nepieciešami saturā atstāstīšanai. Izvēlēto pieturas vārdu nozīmi paskaidro angļu valodā, un tikai nepieciešamības gadījumā dzimtajā valodā. Studenti dotos pieturas vārdus ieraksta savās pierakstu burtnīcās un pasniedzēja vadībā tos izlasa — vispirms visi kopā, tad individuāli. Tādējādi tiek nostiprināta šo vārdu pareizā izruna.

Kad studenti tekstu šādā veidā iepazīnuši, viņiem uzdod jautājumus par izlasīto, cenšoties katrā jautājumā ietvert vismaz vienu pieturas vārdu. Pa lielākajai daļai jāuzdod vispārīgie jautājumi (General Questions) vai vienkārši speciālie jautājumi (Special Questions), lai studenti ātri reaģētu un stunda būtu raita. Piemēram, *Where did three international students' groups spend their summer vacations? Did the function start with a ceremonial line-up? Did the leaders of the groups report on what had been done? Where did the first group work? ...* utt.

Kad viss teksts šādā veidā izņemts, ir arī atklāts tā būtiskais saturs, jo pieturas vārdi izvēlēti ar tādu aprēķinu, lai, tos lietojot, būtu izstāstīts svarīgākais.

Nākamajā darba posmā tekstu atstāsta. Vispirms pasniedzējs pats atstāsta tekstu, sakārtojot teikumus tādā pašā secībā kā jautājumus. Tāpat kā jautājumos, arī stāstījumā jācenšas ietvert katrā teikumā vismaz pa vienam pieturas vārdam. Pēc tam studenti atstāsta tekstu paši, ievērojot visus iepriekš minētos nosacījumus.

So tekstu uzdod par mājas uzdevumu un nākamajā nodarbībā atkārtoti vēlreiz.

2. Studentiem (galvenokārt jaunākajosursos) uzdod atrast kādā avīzes rakstā visus internacionālos vārdus vai vārdus, kas attiecas uz kādu noteiktu nozari (piemēram, rūpniecību, lauksaimniecību). Pēc tam vingrinās šo vārdu lietošanā, uzdodot studentiem jautājumus vai liekot izveidot piemērus ar attiecīgajiem vārdiem.

Sai gadījumā satura atklāšana nav galvenais uzdevums, ir pieļaujamas pat atkāpes no dotā teksta. Ipaša uzmanība jāpievērš leksikai, vārdu pareizās nozīmes un lietošanas apgūšanai.

3. Lai pārbaudītu, kā studenti izpratuši un apguvuši vielu, uzdod izlasīt nelielu tekstu. Lai atvieglotu šā teksta atstāstīšanu, pasniedzējs uz tāfeles uzraksta vajadzīgos pieturas vārdus. Teksta sikākās nianse netiek atklātas, tās var palikt pat neskaidras. Galvenais uzdevums ir saprast būtisko tekstā, tā pamatdomu vai notikumu risinājumu.

Piemēram, šāds teksts:

Cultural and scientific cooperation between the Soviet Union and Czechoslovakia are rooted in century-old traditions. Czechoslovakia's links with Russia and the Ukraine played a tremendous role in the history of our peoples, helping them to preserve and develop their national characteristics and also to struggle for independence and liberty. After the Great October Socialist Revolution cultural and scientific links with the USSR proved to be a factor for social progress, a source of information about the new socialist system . . .

(“Soviet-Czechoslovak Cultural and Scientific Cooperation”, in “Moscow News”, September 24, 1966.)

Pasniedzējs uzraksta uz tāfeles šādas vārdkopas: *cultural and scientific cooperation, to play a great role, to struggle for*

independence and liberty, cultural and scientific links, social progress.

Kad teksts izlasīts, studentiem uzdod to atstāstīt, izmantojot iepriekš minētās vārdkopas, ar noteikumu, ka viņi nedrīkst burtiski atkārtot nevienu teksta teikumu. Tas studentus organizē domāšanai, liek viņiem pielietot savas gramatikas zināšanas, pašiem veidot teikumus.

4. Viens no veidiem, kā pārbaudīt, vai studenti sapratuši izlasītā teksta fragmentu, to netulkojot, ir leksiski izvērsta fragmenta galvenās domas izteikšana ar vienu teikumu vai nedaudz savā starpā saistītiem vārdiem. Piemēram, studentiem jāpasaka šāda fragmenta būtība:

Under people's power Bulgaria has attained noticeable progress in other branches of her economy such as transport, communication, building and trade. Economic successes have gone hand in hand with a steady improvement in living standards. Real income in 1964 were more than double those in 1952.

(“Socialist Bulgaria”, in “Moscow News”, September 10, 1966.)

Šā fragmenta būtību var izteikt vienā teikumā, piemēram: *Under people's power Bulgaria's economy has greatly developed and the people's living standards have improved.*

Šādi tiek attīstīta studentu orientēšanās spēja, lasot nezināmu tekstu, kā arī runas iemaņas svešvalodā.

5. Sabiedriski politiskās terminoloģijas mācīšanu var arī saistīt ar studentu rakstības iemaņu veidošanu svešvalodā. Studentiem uzdod uzrakstīt īsas anotācijas par tekstu. Pie tam viņi nedrīkst burtiski norakstīt teksta teikumus. Tie obligāti jāpārfrazē, izceļot pašu būtiskāko tekstā.

Šāds paņēmieni ieteicams vecākajosursos, kad studentiem jau izveidojies pilnīgāks pārskats par vienas vai otras svešvalodas gramatisko un strukturālo uzbūvi.

6. Sabiedriski politiska satura teksti ir labs materiāls sarunu izraisīšanai, galvenokārt dialogu veidā. Studentiem jāuzdod mājās sagatavot sarunu par kādu izvēlētu rakstu. Grupās, kur svešvalodas zināšanas ir labākas, šo darbu var veikt auditorijā bez iepriekšējas sagatavošanās. Atkarībā no grupas zināšanu līmeņa par raksta tematu var uzdot dažādus papildu jautājumus vai papildināt rakstu ar jauniem faktiem.

7. Darbā ar vecāko kursu studentiem ļoti ieteicams izmantot dažādus avīžu rakstus dzimtajā valodā, kurus viņi īsi atstāsta

svešvalodā. Šis paņēmiens sevišķi ieteicams kontroles nolūkos, lai pārbaudītu, kā studenti apguvuši attiecīgo terminoloģiju. Lai veiktu šo uzdevumu, studentiem jāliek lietā visas savas valodas zināšanas. Tas attīsta runas iemaņas un tulkošanas prasmi, kā arī nostiprina gramatikas zināšanas.

8. Politinformācijas svešvalodā atkarībā no zināšanu līmeņa dažādās studentu grupās var rīkot dažādi. Arī šeit nedrīkst aizmirst principu — no vienkāršākā uz sarežģītāko gan attiecībā uz lietojamām metodēm, gan leksiskā materiāla apgūšanā. Tāpēc darbā ar jaunāko kursu studentiem politinformācijās leksikai jābūt vienkāršai, jāizmanto dažādi attēli no laikrakstiem un žurnāliem, kas ilustrē jaunākos notikumus. Nodarbību vada pasniedzējs, uzdodot jautājumus par attēlu (galvenokārt vispārīgos jautājumus — General Questions). Vēlams, lai pasniedzējs jautājumu un atbilžu veidā īsumā atstāsta iztirzāto materiālu un liek studentiem tādā pašā secībā atstāstīt dzirdēto.

Pamazām jāpāriet pie atsevišķu rakstu lasīšanas individuāli un kopīgi auditorijā, kā arī patstāvīgi mājās, sagatavojot īsu raksta atstāstījumu, ko apspriež auditorijā. Vēlāk var pāriet pie plašākām politiska rakstura pārrunām, nepieturoties pie konkrēta materiāla.

Ar katru šādu nodarbību, apgūstot nedaudz jaunu sabiedriski politisku terminu, studenti uzkrāj zināšanas, kas ļauj viņiem patstāvīgi lasīt laikrakstus un citus periodiskos izdevumus un rīkot politiskas pārrunas svešvalodā.

A. ТРЕЙЛОН

НЕКОТОРЫЕ СПОСОБЫ ОБУЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ВУЗАХ

Аннотация

В наши дни все внимательно следят за общественными и политическими событиями в нашей стране и за рубежом. Поэтому одна из задач вузов — научить студентов разных специальностей читать и понимать общественно-политические тексты на иностранных языках.

Обучение общественно-политической терминологии не должно быть самоцелью. Оно должно служить средством совершенствования знаний студентов в области одного из

иностранных языков, способствовать в первую очередь развитию навыков устной речи.

Следует учитывать, что на разных ступенях усвоения иностранного языка нужно применять различные способы обучения общественно-политической терминологии. Кроме того, должны быть соблюдены все дидактические принципы.

В статье рассматриваются только некоторые способы обучения общественно-политической терминологии.

Путем введения на каждом уроке определенного количества общественно-политических терминов создаются условия для самостоятельного чтения периодических изданий и для проведения бесед на иностранном языке.

A. TREILONS

SOME WAYS OF TEACHING SOCIAL-POLITICAL TERMINOLOGY AT HIGHER SCHOOLS

Annotation

Nowadays every member of our society keenly follows the social and political events in our country as well as abroad.

One of the tasks of the higher educational establishments is to teach students of different specialities to read and understand social-political texts in foreign languages. The teaching of social-political terminology should not be considered as an end in itself.

It should serve as a means of making students understand social-political texts, as well as a means for perfecting students' knowledge of foreign languages, especially the development of students' speech habits.

It should be taken into account that at different stages of acquiring a foreign language different ways of teaching social-political terminology should be applied.

Besides, all the didactic principles should be observed.

Only some ways of teaching social-political terminology are dealt with in this article. By introducing a certain number of social-political terms at each lesson the road is paved for independent newspaper reading and for spontaneous talks on different social-political topics in a foreign language.

SATURA RĀDĪTĀJS
ОГЛАВЛЕНИЕ
CONTENTS

<i>B. Kēde.</i> Par vārdu kārtu substantiviskajās vārdkopās angļu un latviešu valodā	3
<i>Б. Кеде.</i> О порядке слов в субстантивных словосочетаниях в английском и латышском языках	31
<i>B. Kēde.</i> About the Order of Words in the Substantive Combinations of Words in the English and Latvian Language	32
<i>V. Agamdžanova.</i> Par leksikas minimuma ievada un nostiprināšanas klasifikācijas lingvistisko pamatu, mācot lasīt sabiedriski politisko literatūru	46
<i>В. Агамджанова.</i> О лингвистических основах классификации, введения и закрепления лексического минимума при обучении чтению общественно-политической литературы	33
<i>V. Agamdžanova.</i> Linguistic Reasoning to Classification and Introduction of Words Indispensable for Newspaper Reading	47
<i>I. Melgalva.</i> Studentu zinātnisko konferenču organizēšana un sagatavošana svešvalodā	48
<i>И. Мелгалва.</i> Организация и проведение студенческих научных конференций	54
<i>I. Melgalva.</i> Vorbereitung und Durchführung der wissenschaftlichen Konferenzen der Studenten	54
<i>A. Treilons.</i> Daži svešvalodu sabiedriski politiskās terminoloģijas mācīšanas veidi augstskolā	55
<i>А. Трейлон.</i> Некоторые способы обучения общественно-политической терминологии в вузах	60
<i>A. Treilons.</i> Some Ways of Teaching Social-Political Terminology at Higher Schools	61

Ученые записки
Том 94
ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ В ВЫСШЕЙ
ШКОЛЕ

Редакторы *Н. Берзиня, Н. Константинова*. Худ.
редактор *А. Озолина*. Техн. редактор *Г. Ванга*.
Корректоры *М. Шванфельд, Е. Андрейман*.

Сдано в набор 4 ноября 1967 г. Подписано к печати 5 марта 1968 г. Формат бумаги 60×84/16. 4 физ. печ. л. 4 усл. печ. л. 3,10 уч. изд. л. Тираж 1000 экз. ЯТ 17030. Цена 18 коп. Издательство «Звайгзне», г. Рига, ул. Горького, 105. Изд. зак. № 615/60. Отпечатано в Рижской Образцовой типографии Управления полиграфической промышленности Комитета по печати при Совете Министров Латвийской ССР. Ул. Пушкина, 12.

Заказ № 2617-А.

4А

32038

LU bibliotēka

200020255

6

18 коп.

PT-75

94